

Інститут для Вивчення Історії і Культури СССР
Institute for the Study of the History and Culture of the USSR
Institut zur Erforschung der Geschichte und Kultur der UdSSR
Institut d'étude de l'histoire et de la culture de l'URSS

Досліди і Матеріали
Серія II (циклоstileві видання)
No. 26

М. К о в а л е в с ь к и й

ОПОЗИЦІЙНІ РУХИ В УКРАЇНІ І НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА СССР
(1920 - 1954)

~~737~~
БІБЛІОТЕКА
ІМЕНІ О. ОЛЬЖИЧА
ВУЛ. ГРУШЕВСЬКОГО. 4

М ю н х е н
1955

(Передрук дозволений з умовою подання джерела)

Педагог Видавнича Колегія Наукової Ради Інституту

Herausgeber : Institut zur Erforschung der Geschichte und Kultur der UdSSR,
München 37, Schliessfach 5, Augustenstrasse 46/I, Germany.

Verantwortlicher Redakteur : Prof.P.Kurinny, München 37, Schliessfach 5,
Augustenstrasse 46/I, Germany .

Від Автора

IV-им Універсалом 22. січня 1918 р. український нарід проголосив державну самостійність України.

Відновлена українська державність, що протривала до 1921 р., мала три головні етапи:

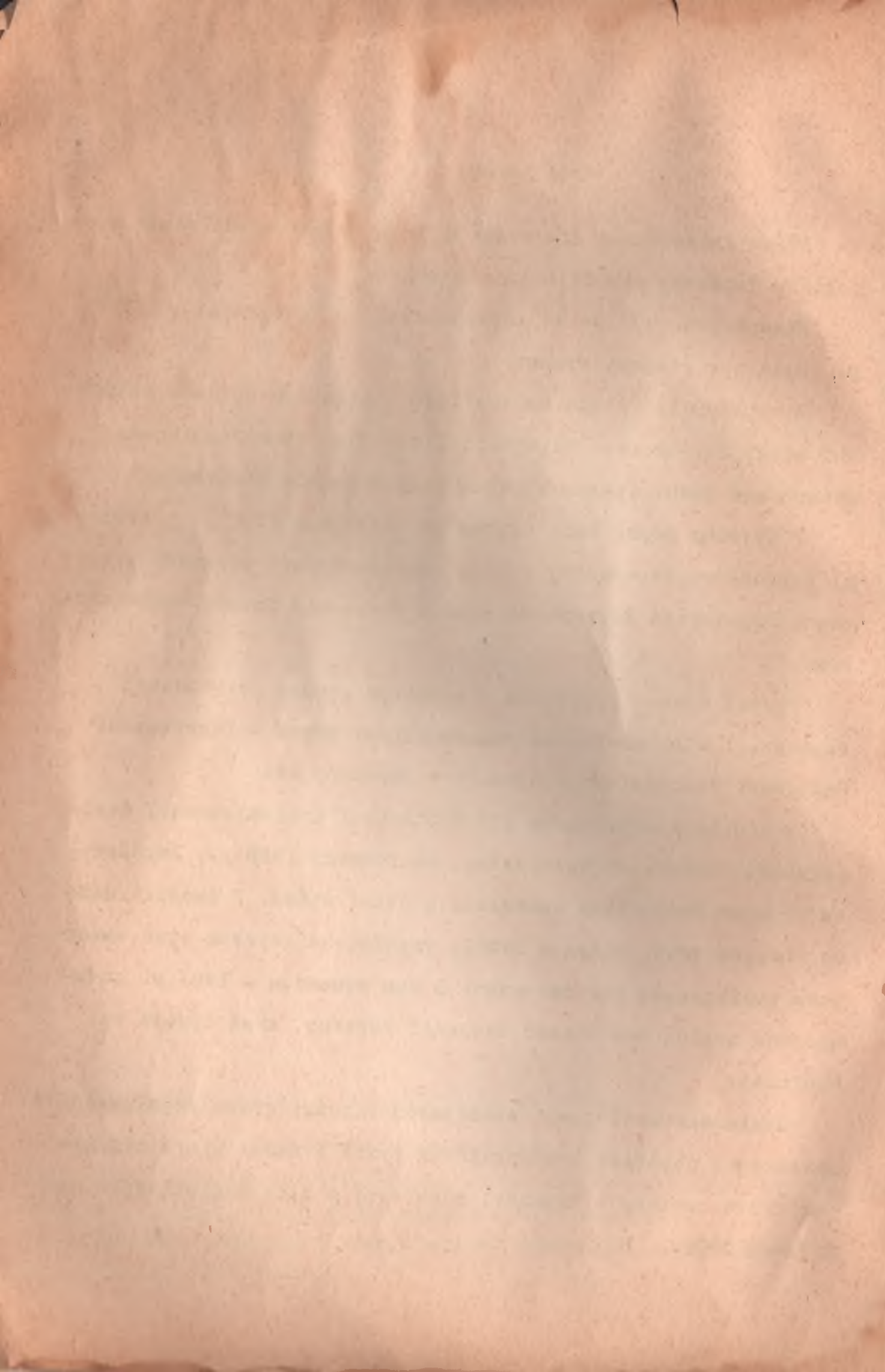
В першому (до кінця квітня 1918) найвищим органом державної влади Української Народньої Республіки була Українська Центральна Рада. Урядом її була Рада Народніх Міністрів.

У другому етапі (від квітня до листопада 1918), у висліді державного перевороту з боку консервативних елементів, постанала Українська Держава на чолі з Гетьманом Павлом Скоропадським.

Третій етап починається з моментом упадку гетманської держави, і відновлення її демократичної форми - Української Народньої Республіки, у проводі з Директорією.

В наслідок агресивних дій Російської Соціалістичної Федеративної Советської Республіки, на початку 1918 р., Українська Народня Республіка знайшлася у стані війни. У висліді майже чотиролітньої війни з РСФСР, українська держава була захоплена російськими більшовиками. З цим моментом - 1921 р. починається період советської окупації України, який триває по сьогодні.

Завданням моєї праці висвітлити головні етапи української визвольної боротьби і опозиційних рухів в межах цього підокупаційного періоду в Україні, в зв'язку з т.зв.національною політикою СССР.

РЕВОЛЮЦІЯ 1917 р. І НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ НА ПРОСТОРИ КОЛИШНЬОЇ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Протибольшевицькі опозиційні рухи в Україні на загал мало досліджені і виявлені відповідною документацією та аналізом політичних і суспільних умов, в яких вони зродились і розвивались. Особливо перші українські повстанські рухи в 1920-1926 роках чекають на своїх дослідників Цілий той переходовий період після ліквідації української державности і окупації українських земель збройними силами РСФСР, аж до проголошення Сталіном першого п'ятирічного плану індустріалізації у 1926 р., не був докладно досліджений. Тимчасом в цьому, власне, переходовому періоді, тісно зв'язаному з історичними подіями 1917 р., зродився перший зорганізований масовий спротив українського народу проти експансії російського більшевизму і поширення сфери його впливів на територію України. В цьому періоді виявились перші організаційні форми українського спротиву, а також створена була ідеологічна платформа визвольного руху, що після знищення перших підземних організацій і груп, підхоплювалась новими революційними силами українського суспільства і була збережена аж до 2-ої світової війни. Ця тяглість українських визвольних змагань знайшла свій вираз у таких подіях як створення Української Національної Ради у Києві у 1941 р., що була зліквідована німецькою окупаційною владою, як і в масовому повстанському русі після війни, відомому під назвою УПА. Цей традиціоналізм українського визвольного руху є глибоко закорінений в історичних подіях 1917 р., що стали вихідним пунктом і ідеологічним джерелом опозиційних рухів в Україні, незалежно від їх форм і тактичних відмін, подиктованих зовнішніми обставинами і умовами соціальної і політичної динаміки СРСР.

Тому дослідження національно-визвольних прагнень українського народу в межах СРСР вимагає докладного простудіювання історичних подій 1917 р. і, принаймні, головних етапів української революції та тих ідеологічних сформулювань, які ця доба створила. Для зрозуміння провідних ідей цієї доби треба взяти під увагу не тільки загальне тло революційних подій, що привели до знищення російської імперії, але також визвольні революції численних народів, що, подібно як українці, проклямували

національну незалежність своїх країн і виступали з російсько-го державного зв'язку, творячи, на підставі засади національного самовизначення, свої власні державні організми. Конгрес народів колишньої російської імперії, що відбувся у Києві у серпні 1917 р.¹⁾, виявив далекойдучу солідарність цих народів з Україною та з ідеологічними прямованнями українського національно-визвольного руху. В той час, коли Петроград, а потім Москва, стали осередком російського більшовизму, зафарбованого революційним інтернаціоналізмом та гаслами світової революції, Київ відіграв історичну роль мобілізаційного центру конструктивних сил народів імперії зруйнованої революційним зривом 1917 р. Провідна верства України цієї героїчної доби, вихована в ідеологічній атмосфері демократичного гуманітаризму другої половини XIX століття винесла українську національну ідею на високий рівень загально-людських духових вартостей.

Свідомість, що універсальній концепції російського комунізму про світову революцію, в котрій російський народ²⁾ має відіграти провідну, так би мовити, месіянську роль треба протиставити рівнорядно атракційну і привабливу для народніх мас ідею рівноуправлення народів та їх суверенного волевиявлення, продиктувала провідникам українського революційного зриву широке сформулювання національно-визвольних прагнень України.

---

1) Конгрес відбувся під проводом голови Центральної Ради проф. М. Грушевського при участі умандатованих делегатів Білорусії, Грузії, Азербайджану, Armenії, Туркестану, кримських татар, донських і кубанських козаків, карело-фіннів та інгерманляндців, Литви, Латвії та Естонії; полки і бесарабські молдавани брали участь у Конгресі тільки як гості без права рішального голосу з огляду на їх обмежені повновласті.

2) Ленін спочатку казав не "народ", а "пролетаріат" і лише пізніше уживав в своїх працях також слово "народ", при чім цей останній термін почав явно переважати в есунціяціях "сталінської епохи", аж зовсім витіснив в цьому випадку з комуністичної термінології вираз "пролетаріат". Впровадження до комуністичної термінології виразу "народ" зв'язане було з сталінською тезою про будову безкласового суспільства, в якому немає соціальних антагонізмів, в якому "народ" являється єдиним суцільним організмом. З тих самих причин вираз "пролетаріат" заступлено відповідним терміном "рабочий клас". Ці зміни знайшли свій вираз і в "сталінській конституції СРСР" з грудня 1936 р.

Вже перший Універсал Центральної Ради з 10. червня 1917 р., яким цей найвищий законодавчий орган проголосив державну автономію України, був синтезом національної і соціальної основи для перебудови суспільного ладу, створеного імперською Росією впродовж двох с половиною віків на українських землях. Ідея національного визволення на своєму першому етапі була пов'язана з соціальними реформами особливо у площині аграрній. Також у третьому і четвертому Універсалах, якими проголошувалось створення Української Народньої Республіки (листопад 1917 р. та січень 1918 р.) задокументовано широкі соціальні підстави української державности. Ідея парламентарного народоправства являється в цих історичних документах революційної доби невід'ємною частиною державного устрою України. Утворення земельного фонду шляхом удержавлення великої земельної власности, що була за малими винятками зосереджена в чужих, неукраїнських руках (польських і російських) мало усунути малоземелля і т.зв. земельний голод українських селян і створити в дальшому розвитку соціального організму України сильну, національно-свідому селянську верству.

Контрольна функція української держави мала бути поширена і на індустріяльний потенціал України та особливо на природні багатства як вугілля, залізна руда, манган, фосфорити і т.п. Ця тенденція підпорядкування індустріального сектора життєвим інтересам України була відповіддю на централістичну формулу російської провідної верстви, в першій лінії пореволюційного Тимчасового уряду кн. Львова, який у липні 1917 р. погодився на легалізацію автономного статуту України тільки в межах давніх губерній Полтавської, Київської, Чернігівської, Волинської і Подільської, виключаючи натомість губернії Харківську (гірничу і маталярійну промисловість, Катеринославську (Донбас) і Херсонську (Кривий Ріг і вихід до Чорного моря) з сфери діяння автономії. Таким чином диспозиційна влада над індустріальним потенціалом України була залишена центральному урядові. Як побачимо пізніше, ця централістична формула не змінилася і після Жовтневої революції, і уряд Леніна, який виявив, особливо на початку, велику еластичність в справах національної політики взагалі, а в українській справі зокрема, ніколи не

зійшов з цього централістичного становища навіть тоді, як за його директивами провідники заснованої у Москві КП(б)У, проголосили створення УССР. Маючи перед собою до певної міри однастайний фронт російського централізму, Центральна Рада з особливим натиском підкреслила у I. III. і IV. Універсалах право українського народу до всіх засобів продукції. Цей програмовий постулат українського визвольного руху був особливо яскраво підкреслений у I. та III. Універсалах, виданих ще тоді, коли федеративний зв'язок з Росією не був остаточно зліквідований і коли російський централізм міг стати на перешкоді реалізації головних ідей українського відродження. Підкреслення соціального характеру нового суспільного ладу в новоствореній українській державі доповнювало національне визволення, сформульоване Центральною Радою в Універсалах та в інших законодавчих актах революційної доби. Слід відзначити, що кожне волевиявлення чи то на загально-національних Конгресах, (як, напр., у квітні 1917 р.) чи то на загальноукраїнських з'їздах окремих соціальних груп і станів (як, напр., на Всеукраїнському з'їзді селян у травні 1917 р.) було просякнене глибоким почуттям слухності національних прав України. Як головний аргумент висувалася етнічна основа побудови нового державного і суспільного ладу України. Ця ж засада була провідною в аргументації українських політичних партій, щодо необхідності перебудови всієї імперії. Ця українська формула розв'язання національних питань на всьому просторі колишньої російської імперії знайшла тим більший відгос і підтримку серед численних неросійських народів, що вона відкидала так звані "історичні" права окремих народів, як, напр., російського чи польського, на підпорядкування собі слабших чи менших народів. Відомий двоподіл народів на "історичні" і "неісторичні" нації заперечувався як незгідний з засадою права народів на самовизначення. Етнічна засада була послідовно проведена у всіх історичних документах доби Центральної Ради. Особливо яскраво це виявилось у III Універсалі у розділі про територію новоствореної Української Народної республіки і при усталенні південних кордонів: Таврія (без Криму). З другого боку, стосуючи цю засаду послідовно до сусідніх народів, Центральна Рада вимагала її повної реалізації при творенні української держави. Цим уґрунтовувалось прагнення до

повної самостійності і соборності України. IV Універсал з 22. січня 1918 р. і урочиста проклямація злуки всіх українських земель в українській державі Трудовим Конгресом в січні 1919 р. були завершенням великого революційного процесу українського визволення.

Відповідно до ідей демократичного гуманітаризму розв'язала Центральна Рада також справу національних меншин - польської, жидівської і російської. Тому, що ні одна з цих меншин не заселяла компактною масою якогось повіту чи округи, де б вона становила абсолютну більшість, Центральна Рада ухвалила закон про надання цим меншинам культурно-персональної автономії в межах УНР. На підставі цього закону для цих трьох меншин були призначені в складі українського уряду 3 ресортів міністри, які мали забезпечити здійснення автономії. Ці три міністри мали також вгляд в загально-українську політику і вплив на рішення уряду.

Динаміка українських революційних подій виявила велику ідеологічну витриманість і послідовність провідної верстви українського суспільства. Проголошуючи національно-територіальну автономію у серпні 1917 р. і досягнувши легалізацію цього державного акту у формі порозуміння з Тимчасовим урядом Росії, Центральна Рада розбудувала автономне правління в ширших межах і після закріплення своїх позицій висунула засаду конфедерації, видаючи в листопаді 1917 р. III Універсал і проголошуючи Україну окремою державою у формі Української Народньої Республіки. Після виборчого акту до Установчих зборів Росії, який дав українським політичним партіям блискучу перемогу (70% голосів) і мандатів, волевиявлення народніх мас України не залишало вже жодного сумніву, щодо слушності і обґрунтованості дальшого кроку Центральної Ради. Таким чином проголошений 22.І. (нового стилю) 1918 р. акт самостійності України впливав органічно з всього попереднього розвитку української національної революції. Події міжнароднього характеру, що відбувались тоді в зв'язку з першою світовою війною, поглиблювали значення цього акту.

4. грудня 1917 р. уряд РСФСР спеціальною нотою адресованою до уряду Української Народньої Республіки признав самостійність України, хоч третій Універсал з листопада цього ж року ще залишав можливість федеративного зв'язку України з російською державою. Такий поспіх Леніна пояснювався тактичними міркуваннями.

У грудні цього ж року Франція і Англія визнали УНР, де факто і акредитували своїх дипломатичних представників в особах ген. Табуї і полк. П. Багге. У січні 1918 р. на підставі Берестейського мирового договору УНР була визнана де юре Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною і Болгарією. Всі ці факти поглиблювали національне почуття широких мас України і свідомість тієї історичної ролі, яку український нарід має відіграти у східній Європі.

Баянс української революції 1917 р., в порівнянні з культурницьким характером визвольного руху в першому десятиріччі нашого віку, був справді імпонантний. Від культурної автономії, про яку мріяло покоління початку XX століття, до державної автономії, а потім до самостійності, від півфєвдального ладу до радикальної перебудови народнього господарства в широко закресленій перспективі соціального поступу, від царського самовладства до парляментарної демократії, від культурного занепаду до інтензивного розвитку літературного і наукового життя, що пульсувало у революційних роках, - ось історичний шлях української національної революції 1917 р. Таким його бачило українське покоління 1917 р. Воно засвоїло собі провідні ідеї цієї доби і коли "Червона армія на своїх багнетах принесла з півночі советську систему" (вислів команданта Червоної армії, що зайняла Київ, Муравйова) це покоління не зреклося тих ідей, а зберігало ідеологічні вартості періоду самостійності України. Перша конфронтація російського більшовизму з українською дійсністю стала джерелом цілого ряду драматичних конфліктів, наслідки яких відчувалися ще довгий час у взаємовідносинах між ССРСР і УССР.

II.

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДСТАВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ССРСР

Заходи советського уряду в ділянці національної політики безумовно належать до найцікавіших. Якщо досліджувати національну політику ССРСР, впадає у вічі факт певної розбіжності поміж теорією і практикою, поміж встановленими засадами й практичним

вирішенням національних проблем.

Як відомо, у комуністичній партії, від часу приходу її до влади, існували два цілком різні погляди на значення і суть національної проблеми. Підвалини негативного відношення до національної проблеми з погляду інтересів комуністичної революції поклала відома німецька комуністка Роза Люксембург, яка висувала тезу про об'єднання в цупку цілість всіх революційних сил колишньої російської імперії, і поборювання всіх визвольних національних рухів ³⁾.

Ці погляди Рози Люксембург на національну проблему знайшли відгук серед цілої низки визначних комуністичних діячів. Бухарін на 8. з'їзді партії виступив з гострою критикою національної теорії Леніна, яка визнавала формально право кожного народу самому вирішувати свою долю. Крім Бухаріна, такого самого погляду трималися Ларін, Преображенський, Ваганіян. Ваганіян створив навіть оригінальну теорію про існування всесоюзної пролетарської культури, яка мусить домінувати і яка вже тим самим виключає розвиток національних культур неросійських народів СРСР.

Ще перед Розою Люксембург оголосив Бухарін (1915 р.) свої тези, щодо національного питання. Світова війна заактуалізувала національну проблему. Отже, Бухарін сформулював свої погляди в дев'яти тезах. Світ переживає, - говорив Бухарін, - період імперіялізму, а характеристичною рисою цього періоду є утворення великих держав на рахунок малих, що будуть знищені. Крім того імперіялістичний період є, згідно з теорією Маркса, останнім в історії капіталістичного устрою. Імперіялістичний період кінчиться вибухом і перемогою соціалістичної революції. Тому боротьба за національне визволення є ідентична з боротьбою проти імперіялізму. Національне визволення в межах капіталістично-

---

3) "Замість того (писала вона), щоб братися за об'єднання в одну монолітну цілість всіх революційних сил російської імперії, замість того, щоб боронити зубами та пазурами цілість російської держави, як революційних територій, і боротися проти всяких націоналістичних сепаратизмів, замість того, щоб підтримувати неподільність пролетарів усіх країн під час російської революції, комуністи своєю фразеологією про право народів на державну самодіяльність дали буржуазії бажаний ґрунт, на якому вона базує свої намагання відірвати від Росії неросійські країни, щоб реставрувати капіталістичний устрій". (Р. Люксембург: "Октябрьская Революция і национальный вопрос", Москва, 1927).

го устрою неможливе. Всякі відхилення від цих засад і висування гасла національного визволення в межах капіталістичного устрою – це шкідливі утопії, які відтягають увагу пролетаріату від класової боротьби, розпорошують сили пролетаріату і стають на перешкоді концентрації революційних сил. Крім того, висування гасла національного визволення в межах капіталістичного устрою створює оману, нібито в межах капіталізму можна досягнути розв'язку національної проблеми. Це викликає опортунізм у пролетарській масі. Тому Бухарін пропонує тактику індиферентизму щодо національної проблеми, себто байдужного ставлення до національності й батьківщини. "Не похвалюємо національного утилізму в націоналістичних державах, – говорив Бухарін у своїй 8-ій тезі, – але й не мобілізуємо революційних сил міжнародного пролетаріату під гаслом права народів на самовизначення". Тільки для колоніальних і напівколоніальних країн Бухарін робить виняток з тактики індиферентизму в національному питанні; у цих краях гасло національного визволення є актуальне та відповідає інтересам пролетаріату. Тези Бухаріна мали великий вплив на т.зв. соціяльну демократію Польщі і Литви. Проводир і ідеолог цієї партії Фелікс Дзержинський, на партійній конференції у 1917 р. казав між іншим, що польські комуністи не будуть боротись за відновлення знищених імперіялізмом кордонів. Гасло "долой границы" – це бойове гасло комунізму. Виходячи з цього висновку Дзержинський був проти висування постулату самостійності Польщі. Також Юрій П'ятаков від імени "українських" большевиків висловився проти самостійності України.

Ленін часто поборював тези Бухаріна, кажучи, що індиферентизм не може бути тактикою революційного марксиста, який му- сить сказати "так" чи "ні", але не повинен заслонюватись байдужим ставленням до національної проблеми. Одно ясно – Ленін висунув таку тезу: національна проблема має велике значення для посилення революційних рухів, тому треба використати визвольні змагання гноблених народів для поглиблення кризи імперіялізму. Хоч формально Ленін на конференції весною 1917 р. у Петрограді і переміг Бухаріна невеликою більшістю, то, проте, внутрішня боротьба в Комуністичній Партії щодо національної проблеми йшла далі. До неї вмішався Троцький, який став на позицію Бухаріна та

з другого боку Сталін, що підтримував тезу Леніна. Також після смерті Леніна - пізніше - дискусія часто загострювалась, охоплюючи актуальні питання совєтської національної політики, а головне українську проблему.

Роза Люксембург, Бухарін, Ларін, Преображенський, Ваганіян посунулися так далеко у своїх поглядах на національну проблему, що вважали кожен національний прояв неросійських народів СРСР за реакційний і буржуазний прояв. Зрозуміло, що погляди ці суперечили офіційній політиці Комуністичної партії щодо національної проблеми.

В грудні 1917 року, себто в два місяці після жовтневої революції, Ленін оголосив так звану Деклярацію прав народів Росії. Ця Деклярація стверджує, що за часів царату народи Росії завжди ворогували між собою через постійне нагнітання їх до того. Наслідком цього були погроми й утиски з одного боку та неволя народів з іншого. "Цю ганебну політику царського уряду мусить заступити політика добровільного і чесного співжиття народів Росії". Далі Деклярація осуджувала національну політику російського Тимчасового уряду, що складався з представників ліберальних партій і що нічого не зробив для уярмлених народів. "Треба, - зазначає Деклярація, запровадити цілковите довір'я у взаємини народів Росії, бо тільки в цьому випадку робітники і селяни народів Росії будуть являти собою монолітну революційну силу, що зможе дати відсіч усяким замахам з боку імперіалістів і буржуазії". Перший з'їзд Рад у липні 1917. року проголосив право народів Росії на вільне самовизначення. Другий з'їзд у жовтні того ж року підтвердив цю засаду ще в рішучіших висловах. Виконуючи волю з'їзду, Рада народніх комісарів ухвалила кермуватися в національній політиці такими засадами: 1. рівність і суверенність народів Росії, 2. Право на вільне самовизначення аж до відокремлення і створення незалежної держави, 3. Скасування всіляких національних і релігійних привілеїв і обмежень, 4. Вільний розвиток національних меншин і етнографічних груп, що заселяють територію Росії.

Для совєтської національної політики суттєвим є п'ятий пункт резолюції конференції Російської Соц-Демократичної Партії (большевиків), ухваленої в 1913 р. у Пороніні (під Закопаням - Польща). Автором цієї резолюції був Ленін. Отже, резо-

люція, признаючи право окремих народів до самовизначення аж до відокремлення від Росії, зазначає одночасно в пункті 5., що це право на самостійність не є ідентичне з доцільністю такого кроку і тому партія застерігає собі право в кожному окремому випадку рішення, чи самостійність (відокремлення від Росії) лежить в "інтересах пролетаріату". Таким чином, самостійність України з її сирівцями, потрібними для російської промисловості на підставі 5. пункту лєнінської резолюції, визнана була за шкідливу для "інтересів класової боротьби". Цей 5. пункт лєнінської резолюції ввійшов пізніше після Жовтневої революції 1917 р. до національної політики ССРСР, як інтегральна її частина.

Як відомо, найближчим співробітником Леніна в ділянці національної політики був Сталін, що займав тоді (1917) становище народнього комісара національних справ. Деклярація Леніна з грудня 1917 р., як ми вже бачили, встановила загальні засади національної політики совєтського уряду, при чім з Деклярації виходило, що Росія мала стати революційним союзом народів, яким признано право на самоозначення аж до утворення своїх окремих держав. Але ці засади не набирали конкретних форм аж до 1919 року, коли наступив кульмінаційний пункт конфлікту поміж УНР і РСФСР. Цей рік був переломовим моментом у дискусії комуністів про національну проблему. Україна і Кавказ стали ареною збройних конфліктів між РСФСР і новопосталими та ледве сформованими національними державами.

Саме тоді видав Ленін свого знаменного листа "До робітників і селян України", де виразно окреслює підстави національної політики свого уряду. В цьому листі Ленін висловився, що самі українські робітники і селяни рішенням доля України і заповідав, що в разі перемоги пролетаріату над українською контрреволюцією, соціалістична республіка під совєтським урядом буде користатись з усіх національних прав. "Українська буржуазія, - так писав Ленін у цьому листі, - використала націоналістичний антагонізм поміж українцями і росіянами і брак довір'я перших до останніх, щоб затримати в Україні капіталістичний устрій і надалі забезпечити за собою визиск трудящих. Цей брак довір'я му- сить дати місце братерській рівності росіян і українців, бо тіль-

ки при таких умовах народи Росії зможуть утримати всі здобутки Жовтневої революції".

Далі Ленін, розуміючи, що політика довір'я між народами Росії накладає певне зобов'язання на росіян, пише: "Антагонізму і браку довір'я можемо позбавитися лише поволі, чим більше росіяни, які довгий час були панівним народом, виявлять обережність і терпець, тим певніше буде це позбавлення взаємного недовір'я". Реалізуючи думки листа Леніна, утворено в Україні Всеукраїнський Революційний Комітет, що призначив (1919 р.) уряд для Української Соціалістичної Республіки, яка, таким чином, мала бути незалежною советською державою поруч російської республіки (РСФСР).

Під впливом Ленінового листа видано тоді відозву Всеукраїнського Революційного Комітету, де між іншим читаємо: " В третьому році революції (1919), завдяки могутній допомозі Червоної армії робітничо-селянської Росії, до якої прилучилася українська червона армія, трудячі маси України дістали змогу утримати назавжди владу на українській землі. В огні і крові утворено постійний союз вільного українського селянина з робітником і селянином Росії. Незалежна Українська Радянська Республіка пліч-о-пліч буде йти з соціалістичною республікою Росії, а злиття армій цих двох республік в одну червону російсько-українську армію буде гарантія тривалості цього союзу".

Характеристичною рисою цієї відозви є те, що мала вона на увазі виключно українського селянина, який мав укласти постійний зв'язок з російським робітником та селянином. Отже в комуністичному розумінні Україну репрезентували виключно селяни. Українського пролетаріату в тодішній комуністичній концепції не було. А проте, заповідь утворити незалежну УСРР була ослаблена постановою конституції з 14. березня 1919 року, яка в 4. статті декларувала "незломну волю радянської республіки ввійти до складу єдиної міжнародньої радянської соціалістичної республіки, як тільки настануть відповідні умови для її створення". Зрозуміло, що ця "міжнародня" советська республіка незабаром (1923) з'явилася в постаті ССРСР.

Пишучи про комуністів в Україні історик Попов надає велику вагу рішучій позиції Леніна в українському питанні. Він каже,

що вона притягнула для комунізму широкі маси українського населення і цьому саме треба завдячувати перемогі Червоної армії і над Денікіном і над іншими контрреволюційними силами.

Але дальший хід подій в Україні дає підставу думати, що становище Леніна з 1919 року було викликане тільки скрутою того моменту. Вже вкінці 1922 року наступив перший знаменний поворот у советській національній політиці, наслідком якого була державно-правна еволюція української республіки. А саме 29. грудня 1922 була заключена у Москві умова поміж делегатами РСФСР, УССР, БССР і ЗСФСР про федерацію і утворення ССРСР. 6. липня 1923 р. Центральний Исполнительный Комитет ССРСР затвердив нову конституцію, а 10 травня 1925 р. Всеукраїнський 3-їзд Рад змінив конституцію УССР як "договірної" незалежної республіки, пристосовуючи її до федеративної умови і зрікаючись тим самим суверенности в користь ССРСР. Таким чином советські національна політика повернулася до тези Розі Люксембург про об'єднання території колишньої Росії, як революційної держави.

Згідно з конституцією новоутвореного ССРСР, компетенції поміж Союзом і союзними республіками поділено так, що, до компетенції союзного уряду виключно належали справи закордонної політики, військові справи, закордонної торгівлі й народнього зв'язку, (залізниць, пошти і телеграфів). Справами фінансів, праці, робітничо-селянської інспекції, внутрішньої торгівлі і народнього господарства відають окремі союзні республіки, підпорядковуючись директивам союзного уряду в цих справах. В галузі земельних справ, внутрішніх справ, судівництва, освіти, народнього здоров'я, соціального забезпечення - союзні республіки мали ніби-то якусь самостійність, хоч і тут за союзними органами зберігалось право на ухвалювання актів, що встановлюють "загальні основи" для всього ССРСР. Отже, цей договір перекреслював первісну декларацію советського уряду про право народів на самоозначення, хоча конституція 1923 р. залишала за кожною союзною республікою теоретичне право вийти з советської федерації, але на практиці утворення ССРСР було фактом великої ваги для об'єднання незалежних досі советських республік в одну-єдину державу та для дальшої уніфікації і централізації цієї держави.

З другого ж боку, щоб зміцнити советську владу в національних республіках і здобути прихильність народів, що прокинулися і прокидаються до національного життя, особливо в Азії, треба було одночасно зробити деякі поступки в національній ділянці, які знеутралізували б негативне враження заведеної державної уніфікації. Тому того самого 1923 року III Інтернаціонал ухвалив фундаментальні тези дальшої національної політики. Ці тези охоплювали, головню, мовну націоналізацію державного і партійного апарату в національних республіках та участь комуністичної партії і пролетаріату в національно-культурному житті окремих народів. Отже, советська національна політика мала подвійне завдання: поперше перевести мовну націоналізацію прилюдного життя, подруге, впровадити комуністичний елемент, як вирішний, до культурного життя кожної національності, щоб опанувати її культуру та надати їй "пролетарський зміст".

Таким чином, наступив черговий і дуже знаменний період в національній політиці ССРСР. В окремих неросійських краях і республіках мовно пристосовано державний апарат, пресу, шкільництво, наукові і культурні установи і використовувано мову даної національності, як найкращий засіб для комуністичної агітації. З другого боку, впродовж кількох років переведено радикальну реорганізацію наукових інституцій, і підпорядковано їх директивам Комуністичної Партії. Яскравою ілюстрацією цього цікавого моменту є заходи советського уряду в Україні, де національний елемент може з найбільшою силою виявив себе у всіх ділянках суспільного життя. Перш за все советська верхівка звернула увагу на центр українського культурного життя - Українську Академію Наук. Виключено з неї тих учених, які не відповідали комуністичній ідеології, введено численну групу нових учених-комуністів, які хоч і не мали наукових кваліфікацій, то проте ретельно виконували директиви партії.

Разом з українізацією комуністичної преси, урядів і партійних організацій розвивається енергійний наступ комунізму в усіх галузях українського культурного життя. Розв'язують різні письменницькі організації, що стояли на національній платформі і утворюють в 1932 р. єдиний Союз советських письменників ССРСР, в склад якого входив і "Союз сов. письменників України". Всяка письменницька творчість, що не міститься в межах комуністично-

го світогляду, проголошується контрреволюційною. Тому то й спостерігаємо такі часті переслідування тих українських письменників, що у своїй творчості виявляють тенденції, незгідні з комунізмом, переслідування і від советської критики і від органів ГПУ.

Те саме можна спостерігати і в Білорусії, і на Кавказі. Таким чином комуністична національна політика виявляє цікаву дволучність: виключно мовна націоналізація йде пліч-о-пліч з цілковитою пролетаризацією (большевізацією) суспільного і культурного життя даної національності.

Оцим і можна пояснити, парадоксальне на перший погляд, явище в житті національних советських республік до 1935 - 1937 рр., а саме, що советський уряд форсує білорусизацію чи українізацію, а водночас систематично відсуває місцеву національну інтелігенцію від політичного і суспільного життя; навіть більше того - жорстоко переслідує її. Можна сказати, що заведена советською владою в неросійських країнах мовна націоналізація - це по суті могутній засіб до переведення уніфікації ССРСР.

Комуністичний світогляд у своїх принципових підставах є строго і консеквентно централістичний. Він виключає усілякі відхилення і відосередні змагання однаково у культурній галузі, як і в господарській чи політичній. Советська держава виступає (теоретично) у ролі могутнього регулятора всіляких проблем, починаючи від господарських і кінчаючи приватним життям пересічного громадянина. Тому центральні інституції ССРСР зі славетним вже тепер "Госпланом" на чолі, опрацьовують універсальний план, що охоплює на декілька років господарське, політичне і культурне життя по всіх частинах Советського Союзу. І так, в Москві постає план промислового розвитку для всіх союзних республік, план напрямку і форм хліборобства; там же видають директиви для діяльності комуністичної партії у цілому ССРСР, визначають певну програму письменницької і взагалі художньої творчості.

Здійснення зазначених планів, зрозуміло, передбачає якнайсильнішу централізацію і цим пояснюється те, що вже перед 2-ою Світовою війною централізація зробила великий крок вперед. Прикладом може бути Україна, що на її господарських цінностях так залежить советському урядові. В Україні та в інших союзних респуб-

ліках скасовано (1929 р.) самостійність Народнього Комісаріату Земельних Справ, а аграрні справи підпорядковано новоутвореному союзному Наркомземові. Декрет з цього приводу каже, що в зв'язку з колективізацією хліборобства і з заведенням єдиного плану для хліборобської продукції, а також у зв'язку з великими потребами сировини для промисловости та необхідністю створити харчову базу, постає потреба одноманітного керування хліборобською продукцією у цілому ССРСР і сконцентрування безпосереднього нагляду над великими хліборобськими одиницями в одному осередку. Тому саме ЦВК ССРСР рішив утворити об'єднаний Народній Комісаріат Земельних Справ ССРСР. Згідно з декретом, завдання цього Комісаріату такі: а) керувати хліборобськими підприємствами союznego масштабу, б) одноманітно керувати системою хліборобського кредиту, в) постачати для хліборобства с.-г. машини і штучні добрива, г) керувати переселенським рухом, е) опрацьовувати генеральний план для хліборобської продукції, ж) керувати справою засівів.

Сцентралізовано і вищу сільськогосподарську освіту, а саме засновано в Москві Академію Сільського Господарства імені Леніна, що її завданням є встановлювати напрямки сільського господарства в кожній республіці і визначати, в якому відсотковому відношенні сільське господарство мусить селекціонувати та запроваджувати хлібні чи технічні культури. Зреорганізовано також господарський апарат в Україні, через що скасовано окремі українські трести (1930 р.) Південсталь, Донвугіль, трест фабрик с.-г. машин і т.і. та всю українську промисловість підпорядковано союзним трестам. Торгівлю збіжжям також виключено з під компетенції уряду УССР і підпорядковано московській центральній організації т.зв. Зернотрестові. Трести "Скотовод", "Овцевод" у Москві перебрали на себе всю справу тваринництва в Україні.

Заслуговує на велику увагу і централізація радянських кредитових інституцій та фінансової і кредитової системи. Зліквідовано чинний до 1930 року Український Банк (кредитової кооперації), Український Сельбанк (кредитування сільського господарства), Український Промисловий Банк, Український Банк для Зовнішньої Торгівлі і т.і., при чім функції передано відповідним московським банкам.

Зреорганізовано також советську адміністрацію в Україні (1931). Компетенції наркоматів внутрішніх справ в союзних республіках обмежено до функції виключно політичної поліції, цілком підпорядкованої Москві і залежної виключно від неї. Інші справи наркомату передано іншим наркоматам, також залежним від Москви. У політичній ділянці також заведено централізацію. А саме, скасовано становище генерального секретаря партії в Україні й Білорусії. Таким чином, ці партії -КП(б)У і КП(б)Б, - що досі були самостійні, бодай формально, перейшли на становище звичайних місцевих організацій Всесоюзної Комуністичної Партії (большевиків).

Надзвичайно цікаве, те, що советський уряд запровадив централізацію навіть у тій ділянці, яка, на підставі конституції ССРСР, цілком відділена від держави. Говоримо про релігійні справи. На підставі спеціального порозуміння поміж урядом ССРСР і головою Православної Російської Церкви митрополитом Сергієм (1930), советська влада в Україні перевела остаточну ліквідацію Української Автокефальної Православної Церкви, ніби з приводу її контрреволюційної діяльності, і запропонувала, щоб усі парохії цієї Церкви прилучились до російської Церкви, підлягаючи тим самим юрисдикції московського патріарха.

Всі наведені факти свідчать, що в національній політиці ССРСР відбувалася еволюція в напрямку, що його вказувала Роза Люксембург та її російські прихильники. Централізація охопила всі ділянки життя неросійських народів. Попередні тези Леніна щодо національної політики були подиктовані тактичними вимогами часу, коли советська влада була ще надто слабка. З цього боку це була звичайна комуністична діалектика.

Часто можна почути різні думки про заходи советського уряду в національній політиці. Одні кажуть, що советський уряд обмежує компетенцію окремих національних республік, особливо УССР, боячись національного руху, який зростає в тих республіках; інші вбачають у цьому докази зміцнення советського уряду, який не звертає уваги на національні прагнення неросійських народів ССРСР. На нашу думку обидва ці погляди помилкові. Еволюцію національної політики ССРСР слід розглядати й оцінювати у площині цілого комуністичного світогляду, що логічно вимагає якнайсильнішої централізації. Централізаційні заходи (1928-1939)

були зв'язані з ухваленням п'ятилітнього господарського плану, що, як відомо, є підставою всієї советської політики. Щоб здійснити цей план, треба зреорганізувати увесь державний апарат так, щоб комуністичні стратеги могли з Москви диригувати цілим життям навіть найбільш віддалених закутин Советського Союзу. Мовна націоналізація в окремих республіках не лише не суперечить цій централізації, але, навпаки, може відіграти для неї певну помічну роль. В цьому й міститься значення цих ніби парадоксальних явищ, як "українізація" в Україні, "грузинізація" у Грузії і т.і. Але все це водночас яскраво демаскує голосну фразеологію комунізму про право народів на самоозначення і взагалі всю національну політику СРСР.

III

"БОРОТЬБІЗМ" І "ХВИЛЬОВИЗМ" - УКРАЇНСЬКА ОПОЗИЦІЯ В КП(б)У

Перші прояви т.зв. націоналістичного ухилу в КП(б)У мали місце в 1924 - 1926 роках, себто в тому часі, коли уряд СРСР приготував і затвердив п'ятирічний план індустріалізації, що його реалізація вимагала різних централізаційних заходів. З цього приводу в деяких колах КП(б)У, а потім і в КПЗУ поширилось критичне наставлення до нового етапу советської національної політики. Джерелом цих опозиційних настроїв стала група т.зв. боротьбістів. Провідні члени цієї групи, як А.Шумський, відомий економіст М. Волобуєв, Сергій Полоз і цілий ряд інших, скристалізували цілу програму української опозиції в КП(б)У. Ця опозиція мала характер внутрішньо-партійний. Видатніші боротьбісти були членами ЦК КП(б)У і займали досить високі і впливові становища в уряді УРСР в Харкові. До цієї політичної опозиції - групи боротьбістів - прилучився цілий ряд талановитих і популярних літераторів, поетів і діячів науки. В літературній ділянці речником української опозиції став М. Хвильовий, який і не належав початково до групи боротьбістів, то однаково ж сприймав політичну платформу боротьбізму і в своїх творах та літературних пам'флетах проголосив гасло орієн-

тації української культурної творчості на Захід і виступив проти домінації російських впливів на Україні⁴⁾.

Поширення опозиційних настроїв в КП(б)У і особливо програмі виступи Шумського і Хвильового викликали величезне на ті часи враження не тільки в усіх осередках політичного і культурного життя України, але також поза кордонами України.

В центральних партійних установах у Москві виступи української партійної опозиції викликали особливо сильну реакцію. І так, наприклад, на всесоюзній партійній конференції у Москві 1929 році - Сталін виголосив цілу промову, полемізуючи з Шумським і Хвильовим. Він заявив, між іншим, що "коли б у нас не було ніяких інших матеріалів крім дискусії довкола статті Хвильового, що так широко і так гаряче розгорнулась в Україні, то і цього було б досить для найбільших тривог".

Таким чином сам Сталін ствердив, що українська опозиція в КП(б)У мала далеко йдучі наслідки і витворила до певної міри ідеологічний вилім з советської системи на українських землях.

Позатим треба мати на увазі, що українська опозиційна група не обмежилась тільки критикою централістичних заходів уряду СРСР, а сформулювала широку і ясну програму позитивних вимог - усамостійнення УСРР. Факт утворення української опозиції в КП(б)У ще і тому викликав велике занепокоєння в провідних колах СРСР, що в советській системі перший раз виступили видатні комуністи з опозиційними плянами і виявили рішучий спротив цілій системі, яку потім дослідники називали і називають сталінізмом. Щоправда також у Москві існувала тоді опозиційна група Троцького, але вона не спромоглася розвинути широку програму дій і реформ та більше обмежувалась до критики сталінізму. Тому група троцькістів і не знаходила так широкого відголосу в робітничих і селянських масах. Боротьбісти натомість кидали в масу робітників і селян зрозумілі і популярні гасла, мобілізуючи маси до боротьби проти московського централізму.

Перше ніж перейти до дальшої аналізи головних постулатів української опозиції в КП(б)У, треба подати кілька даних про те, як постала група боротьбістів і в яких умовах боротьбісти опини-

---

4) О. Ган в своїй статті про М.Хвильового ("Прометей" - 1948) твердить, що Хвильовий належав до боротьбістів вже в 1918-1919 рр., однак безпосередніх доказів на своє твердження він не дає.

лись у КП(б)У.

В червні 1917 року на другому всеукраїнському з'їзді УПСР, який відбувся в Києві при участі 180 делегатів від усіх партійних організацій України, велику дискусію викликало питання про цілі і напрямні аграрної реформи в Україні. В той час, коли партійна більшість обстоювала платформу націоналізації землі і утворення земельного фонду України з вилученням землі в товарообороту, меншість членів з'їзду висунула гасло соціалізації землі і творення усупільнених земельних громад. До цієї меншости належали Левко Ковалів, Леонард Бочковський, Сергій Полоз і А. Шумський.

Також в інших програмових питаннях група ця займала радикальне становище і підкреслювала в своїх виступах необхідність висунути на перший план засаду класової боротьби, а не національної революції. Восени 1917 року до цієї лівої групи УПСР прилучились члени редакції партійного органу "Боротьба" - Гнат Михайличенко і молодий поет Андрій Заливчий. З огляду на те, що кілька найбільш діяльних членів цієї групи належали до редакції "Боротьби" - названо їх боротьбістами.

В кінці листопада 1917 року фракція боротьбістів нав'язала перші контакти з керівниками київських большевиків Юрієм П'ятаковим і Володимиром Затонським, узгоднюючи з ними тактику своїх політичних виступів, спрямованих проти Української Центральної Ради та її уряду, як і взагалі проти об'єднаного фронту українських національних сил. На тлі загальної радикалізації мас, група боротьбістів щораз більше віддалялась від українського національного табору і врешті в перших днях грудня цього ж року висунула на всеукраїнській конференції УПСР домагання створити так званий "Найвищий класовий орган", який би мав контролювати законодавчу діяльність Центральної Ради. Це гасло поглибили большевики, домагаючись скликання Всеукраїнського з'їзду Рад, який мав би вибрати найвищий орган класової контролі і перебрати всю владу від Української Центральної Ради. Радикальні виступи боротьбістів були, розуміється, використані большевицьким центром для реалізації вказівок Леніна "зірвати Українську Центральну Раду з середини". Всеукраїнський з'їзд Рад відбувся 17. грудня 1917 року в Києві, однак з 1200 делегатів тільки 60 висловились за ухваленням пропозицій

большевиків і боротьбістів. Таким чином коаліція большевиків і боротьбістів потерпіла невдачу і всеукраїнський 3-їзд Рад, скликаний на домагання цієї коаліції, висловив повне довір'я Українській Центральній Раді. В зв'язку з тим отвертим виступом боротьбістів до спілки з большевицьким проводом були вони виключені з УПСР, а декотрі з них навіть арештовані українською владою. Частина боротьбістів з Шумським на чолі втекла до Харкова, опанованого хвилево в другій половині грудня відділами Червоної армії. Одночасно боротьбісти оголосили себе УПСР(б), при чім додаток "б" означав "боротьбісти". Шумський, Полоз, Михайличенко та інші видатні члени боротьбістської групи розпочали переговори з большевицьким центром в Петрограді, при чім в цих переговорах початково брав участь сам Ленін, а потім, коли переговори з різних причин затяглися, то увесь їх тягар перебрав на себе Сталін, що виконував тоді функцію народного комісара для національних справ в уряді Леніна. Переговори довгий час не давали позитивного результату з тої причини, що Шумський домагався створення в Україні коаліційного уряду, складеного з членів КП(б)У (заснованої формально у липні 1919 року у Москві) і УПСР(б). Цю свою вимогу Шумський мотивував тим, що уряд РСФСР також складається з коаліції РКП(б) і лівих соціалістів-революціонерів. В результаті Ленін після довгих вагань відкинув пропозицію Шумського і вкінці 1919 року зажадав, щоби боротьбісти саморозв'язались і вступили без всяких застережень до КП(б)У. Шумський і його однодумці спробували поставити Леніна перед фактом доконаним і разом з групою так званих незалежних українських соціал-демократів (Авдієнко, Пісецький), створили т.зв. Українську Комуністичну Партію (УКП), яка мала б перебрати владу в Україні і розвивати свою діяльність як національна секція III. Інтернаціоналу. Однак і цей план Шумського не міг бути здійснений і група Шумського поставлена була перед альтернативою : або виконати директиву Леніна і вступити без усяких застережень до КП(б)У, або опинитися по другому боці барикади в рядах ворогів російського комунізму. Шумський погодився на перше: проголосив себе "ленінцем" ⁵⁾.

---

5) Про цей свій крок Шумський писав в декларативній статті в харківському "Комуністі" в кінці 1920 року: "Партія (себто Ленін) скомандував нам (себто боротьбістам) "струнко", і ми стрункою лавою увійшли до КП(б)У".

Було б однак помилкою твердити, що після цього рішаччого кроку боротьбісти, увійшовши до КП(б)У та її центральних органів, а також до уряду УССР, перестали існувати, як окрема політична група. Вони досить зручно достосувались до нових політичних умов і, займаючи цілий ряд впливових становищ в ЦК КП(б)У і в Раді Народніх Комісарів УССР, мали безперечний вплив на політичне, економічне і культурне життя України. Шумський сам був спочатку призначений послом УССР у Варшаві, а потім народнім комісаром освіти - функція, яка на ті часи мала дуже велике значення в Україні. Інші боротьбісти зайняли теж досить важливі посади як, наприклад, Полоз був народнім комісаром фінансів, Василь Еланський головою спілки письменників УССР, Євген Косьяненко - редактором "Комуніста", Левко Ковалів заступником народнього комісара закордонних справ і т.д.

Цей стан речей тривав до квітня 1927 року. Таким чином боротьбісти, що шукали розв'язання української проблеми в системі ССРСР, мали приблизно 6 років, щоб розвинути свою діяльність. Першим сигналом надходячої бурі проти боротьбістів було подиктоване Леніном і зреалізоване Сталіном заключення федеративної умови у грудні 1922 року у Москві між РСФСР, УССР, БССР, ЗСФСР і новоутвореними республіками Узбекістану і Туркменістану. На підставі цієї умови постав ССРСР, якого уряд перебрав на себе цілий ряд функцій влади УССР, що перестала бути формально суверенною державою, хоч і затримала право виходу з ССРСР. В 1926 році центральний союзний уряд затвердив перший п'ятирічний план індустріалізації і це стало підставою нових централізаційних реформ. В цьому ж таки році боротьбісти, в різних своїх статтях і промовах, проголосили свої програмові цілі. В той час, коли Шумський сформулював домагання політичного характеру (забезпечення провідної ролі українського елементу в КП(б)У, рівноуправління КП(б)У, як національної секції Комінтерну з іншими комуністичними партіями, участь УССР у керуванні закордонною політикою ССРСР, відповідне представництво КП(б)У в союзному Політбюро, повна автономія в освітніх і економічних справах, створення територіяльної армії України і т.п.), інші боротьбісти, молоді і талановиті учені, як Волобуєв, розвинули економічну програму боротьбістів і виступили особливо

гостро проти централізації тяжкого промислу України в союзних трестах. Доповненням до цієї широкої політичної програми боротьбістів були ідеологічні сформулювання в ділянці культурної творчості.

1927 рік був переломовим в акціях боротьбістів. За директивами московського Подітбюра ЦК КП(б)У постановило в квітні 1927 року усунути Шумського з КП(б)У, що було рівнозначне з позбавленням його всіх політичних і урядових функцій, які він до тої пори виконував і передати справу Шумського і його ухилу на дальший розгляд Комінтернові. Одночасно на підставі цієї резолюції запропоновано розглянути справу націоналістичного ухилу КПЗУ та її провідного діяча Максимовича. Таким чином, розслідування української опозиції в КП(б)У зайнявся Комінтерн, який вибрав для цієї цілі спеціальну слідчу комісію. Ця комісія розпочала працю вже в 1926 році, а три роки пізніше видала досить великий комунікат, що освітлює весь хід справи. Цей комунікат стверджує, що протикомуністична група Василькова-Турянського, яка залишила комуністичні лави на початку 1928 року, вважала Шумського і Максимовича за своїх ідеологічних провідників. Тому Контрольна комісія III. Інтернаціоналу запропонувала Шумському і Максимовичеві осудити в категоричній формі Василькова-Турянського та одверто відмежуватись від них.

Шумський і Максимович підписали в квітні 1929 року (без точної дати) Деклярацію, в якій зазначили, що осуджують групу Василькова-Турянського, як шкідливу для комунізму і цілком суперечну з політикою III. Інтернаціоналу. "Ми вважаємо, - говорилося у цій Деклярації - виступ групи Василькова-Турянського, з її окремим реєстром виборців до сойму, за злочин проти Комінтерну, за зраду інтересів пролетаріату, за прислуги пілсудчині. Рішуче протестуємо проти використання наших прізвищ цієї групою, щоб цим виправдати свою діяльність. Впродовж двох останніх років над нами тяжило незаслужене і безпідставне обвинувачення в націоналізмі, хоч у національному питанні ми й не розходилися з політикою КП(б)У, як це твердила окрема комісія ВКП(б) і Комінтерну".

Проте, не дивлячись на зміст Деклярації і на натяк у ній на реабілітацію, Контрольна комісія ствердила у своєму комуніка-

ті, що Шумський і Максимович боронили перед комісією групу Василькова-Турянського і, навпаки, обвинувачували політику Комуністичної Партії Польщі і членів Комуністичної Партії Західної України, що стояли на платформі III. Інтернаціоналу, який, на думку Шумського, спричинився до розламу в КП(б)У. Далі комунікат зазначає, що комісія ніколи не признавала, ніби Шумський і Максимович у своїй діяльності ніколи не відрізнялися від загальної національної політики КП(б)У, отже, це місце заяви Шумського і Максимовича – неправда і фальш. Навпаки, Шумський і Максимович нізащо не хотіли осудити групи Василькова-Турянського, узялежнюючи підписи під Деклярацією від привернення їх цілком у правах членів партії і від їх повороту в Україну. "Взагалі Шумський не виявив перед Контрольною комісією належних членові партії щирости і каяття", – так кається в комунікаті.

В кінці комунікат додає, що в наслідок відмови Шумського і Максимовича категорично осудити діяльність групи Василькова-Турянського, Контрольна комісія III. Інтернаціоналу і ВКП(б) ухвалила висловити Шумському гостру догану з попередженням (найвища партійна кара, після якої наступає виключення з партії), а Максимовича виключили з рядів III. Унтренаціоналу, як особу, що підтримує зв'язки з антикомуністичною групою Василькова-Турянського, яка працює на користь польського фашизму. Означало це, очевидно, і виключення Максимовича з КП(б)У.

Якщо порівняти комунікат Контрольної комісії з Деклярацією Шумського і Максимовича, то мимохіть виринає питання, де шукати суттєвих причин цієї постанови ?

Адже Шумський і Максимович у своїй Деклярації осудили діяльність групи Василькова-Турянського і запротестували проти використання їхніх прізвищ в інтересах цієї групи. Правда, комісія зазначає, що в своїй Деклярації Шумський і Максимович нічого не кажуть, чи вважають національну політику КП(б)У правильною, але теж у Деклярації ясно зазначено, що "не розходились ми і не розходимося з політикою КП(б)У".

Цей стан справ дещо з'ясовує той факт, що як згадує комунікат, Шумський і Максимович хотіли підписати Деклярацію під умовою, що повернуть їм членські права та звільнять їх від закидів у націоналістичному ухилі. Мабуть, Контрольна комісія, що

складалася з "досвідчених" у всяких справах комуністичних судів, ніби погодилася на умови опозиціоністів, а, одержавши Деклярацію, змінила фронт і прийняла наведену вище резолюцію. За цим промовляє і те, що в кінці комунікату комісії зазначено, між іншим, що "щоб показати подвійну бухгалтерію Шумського і Максимовича, комісія ухвалила оголосити їхню Деклярацію з квітня (без дати) 1929 року". Мабуть Деклярації не датовано тому, що мала на увазі це зробити тоді, коли комісія поверне цілком Шумського і Максимовича в правах і уможливить їм поворот в Україну.

Засудження Шумського і Максимовича спеціальним трибуналом Комінтерну потягло за собою численні репресії проти інших членів боротьбістської групи. Першим кроком у цьому напрямку було звільнення з урядових і партійних посад тих українських комуністів, які належали до тісного кола політичних і особистих приятелів Шумського. Ця боротьба Всесоюзної Комуністичної Партії, а точніше московського Політбюро, проти боротьбістів тривала від 1930-1933 р. Всі вони, як дуже рідкими винятками, були арештовані, депортовані або й розстріляні. Сам Шумський разом з Максимовичем був депортований до відомих таборів примусової праці на Соловецьких островах, де він і загинув у половині 30-тих років. Найдовше вдержався на поверхні політичного життя Панас Любченко. Завдяки різним тактичним ходам, він своєчасно регабілізувався від закидів у націоналістичному ухили і був навіть призначений в 1934 році головою Ради Народніх Комісарів. Цю функцію він виконував до 1937 року, коли НКВД викрило, як зазначалося тоді в урядовому повідомленні, його таємні зв'язки з рештками боротьбістів і мало його заарештувати в Києві. Однак Любченко безпосередньо перед арештуванням його покінчив самогубством, застріливши перед тим всіх членів своєї родини.

Колишній заступник народнього комісара закордонних справ УРСР Левко Ковалів, усунений з урядових посад, займався до 1934 року науковою працею і був після вбивства Кірова І.ХІІ. 1934 року в Ленінграді арештований і засуджений на кару смерти, хоч і не мав жодного відношення до цієї справи. Смертна кара була йому замінена 10 роками примусової праці в Сибірі, де він

і згинув приблизно в 1938 році. До гурту боротьбістів належав також Федір Гринько, який довгий час був народнім комісаром освіти УССР, а потім фінансів. Ще перед критичними днями ліквідації боротьбістів 1927 року Гринько був призначений народнім комісаром фінансів ССРСР і пробув на цьому становищі до 1937 року, коли був арештований під закидом націоналістичного ухилу і засуджений на смерть в одному з показових процесів троцькістської і правої опозиції в 30-х роках. Знаменним є, що головним закидом проти Гринька, сформульованим тодішнім генеральним прокурором ССРСР Вишинським, було не тільки його "націоналістичне" наставлення і ухил, а заключення т.зв. пакту порозуміння з учасниками змови проти Сталіна, а саме з Риковим, Бухаріном, Зіновієвим, Крестинським та іншими. Опозиційний рух боротьбістів мав величезне значення для поглиблення ідеологічної боротьби в лавах КП(б)У. Вже після ліквідації Шумського і товаришів цей рух перекинувся на партійну масу. Завдяки боротьбістам витворена була цілком нова ідеологічна атмосфера на українських землях, яка захопила літературних і культурних діячів УССР. Вона уможливила т.зв. літературний ренесанс України і знайшла в особі М.Хвильового свого речника. Як відомо, М. Хвильовий покінчив самогубством 15. травня 1933 року, себто на 2 з половиною місяця перед самогубством співосновника УССР і старого лєнінца М.Скрипника.

Комісар Скрипник грав передову роль в житті советської України. Він був першим організатором советської влади в УССР, брав діяльну участь у так званій громадянській війні по стороні Червоної армії, стояв на чолі Всеукраїнської ЧК (український Дзержинський), був основником КПЗУ, співтворцем нової конституції ССРСР, на підставі якої советська Україна зріклася своєї суверенності у користь новоповсталого федераційного союзу; був головою Ради Національностей ССРСР, раніш ще народнім комісаром юстиції, потім освіти УССР, автором численних творів з комуністичної теорії національної проблеми, критиком і публіцистом, політиком і советським державним діячем. Належав він до т.зв. старої гвардії большевиків, був інспіратором і спеціальним опікуном просоветської течії в Галичині, відомої під назвою "радянськості".

Вже це саме перелічення його бов"язків і функцій свідчить

про те, що Скрипник був не пересічним советським політиком, що він належав до передових представників советського режиму до його творців і організаторів і що в кожному разі він не був т.зв. попутником, якими були, наприклад, боротьбісти з Шумським на чолі, що примандрували до комуністичної партії з українського національного табору. Скрипник наклав на себе руку, коли приїхав до Москви, куди викликано його перед партійний трибунал, щоб він дав вияснення про свої "націоналістичні помилки", себто, щоб перейшов шлях кремлівської Каносси.

Слід звернути увагу, що вже не один з визначних комуністів осуджував свої помилки і каявся, наприклад, як Бухарін, Риков, Радек і багато інших. Скрипник вважав, що краще вмерти, ніж піти шляхом російських товаришів. Чи заговорила в ньому відома українська впертість? Чи може не міг він пережити наприкінці свого життя катастрофи своїх ілюзій, мрій, що за советського устрою Україна може досягнути незалежності? Відповідь на ці запити Скрипник забрав зі собою в домовину.

Проте, немає ніякого сумніву, що Скрипник поповнив самогубство на тлі раптової зміни курсу советської національної політики і її наслідків - жорстоких репресій проти українських комуністів, обвинувачених в українському націоналізмі і то виключених з партії, та арештованих і засланих поза межі України.

Гасло, щоб розпочати ті репресії дала відома резолюція ЦК ВКП(б) з 21. січня 1933 року, яка ствердила невиконання в Україні плану заготівель в наслідок відвертого саботажу українського населення. Як причину цього кремлівська верхівка вважала український шовінізм і націоналістичну опозицію, на чолі якої стояв Скрипник. Отже, щоб усунути всякі перешкоди в господарській ділянці, треба було нещадно розгромити джерело націоналістичних ферментів, які були ідейно-політичними підвалинами для всілякого рода саботажу. Жертвою цього нового курсу і впав Скрипник.

Самогубство Скрипника зробило надто глибоке враження в советських провідних колах (а ще більше, зрозуміло, в пересічній комуністичній масі в Україні), щоб можна було над ним перейти до денного порядку. Безумовно, треба було zareагувати на те і дати певну відповідь, що виправдувала б репресії в Україні, і

вже на похороні Скрипника виголошено низку промов, які осуджували самогубця. Потім почали появлятися статті й резолюції, всі одного змісту, всі одного тону : закидалося Скрипникові по його смерті, що не вів боротьби ні проти російського шовінізму ні також проти українського націоналізму, що ставив національну проблему поруч із проблемою визволення пролетаріату, забуваючи те, що Ленін підпорядкував національну проблему інтересам класової боротьби. Скрипник фальшиво інтерпретував теорію Леніна, кажучи, що національна проблема - це інтегральна частина теорії класової боротьби, а не підпорядкована їй як другорядна проблема. Крім того Скрипник по своєму інтерпретував теорію Сталіна, що об'єднання всіх національностей і утворення універсальної мови-може наступити тільки по остаточній перемозі комунізму на цілому світі. Скрипник виходив з того, що тепер, поки нема перемоги світової революції, теорія Сталіна немає практичного значення; отже, тепер треба дбати, головним чином, про найширший національний розвиток, а потім уже зреалізується ідея зближення народів. З цього виникали отже гасла національної солідарності і національного усвідомлення в Україні. Ці закиди, як сам факт самогубства, відзеркалюють величезну різницю у відношенні до національної проблеми комуністів російських і українських. Національна політика в Україні, що нею керував Скрипник, на практиці була забезпеченням універсалізму Сталіна, який вкладав в це розуміння російський зміст, тримаючися славянофільської теорії про третій Рим, яким мусить стати Москва, столиця світової революції, теорії, що послідовно провадить до супрематії російської культури, пролетарської і комуністичної.

Нарешті, слід зупинитись і на масових арештуваннях українських емігрантів з Галичини , що відбулися в Україні впродовж останніх 4-ох років перед вибухом 2-ої світової війни. Серед заарештованих було чимало визначних українських галицьких діячів, які виїхали в советську Україну під впливом радянофільських настроїв, що панували так серед частини української еміграції, як і в самій Галичині . Перший масовий переїзд галицьких емігрантів в советську Україну відбувся з Чехословаччини в грудні 1924 року (коло 200 колишніх старшин УГА на чолі з командантом УСС Гр. Коссаком). У травні 1926 року знову виїха-

ло з Чехословаччини коло 160 старшин УГА. Виїхало туди теж чимало поважних діячів з еміграції і з Галичини, як, напр., Семен Вітик, проф. Михайло Лозинський, проф. Степан Рудницький, д-р Микола Чайківський, гімназійний учитель Качайюк, інж. Індишевський, гімназійний учитель д-р Цьокан з Тернополя, д-р Онишківич, брати Мельники і чимало інших. Чимало галичан залишилося на східній Україні ще з часу перебування там УГА. Деякі з них так перейнялися комуністичною ідеєю, що стали комуністами зі щирою переконанню і віддано працювали для советського режиму як (Порайко, Сіак, Гаврилів, Баран, Гаджінський, Конар-Паладук і ін.). А проте, з загостренням русифікаційного курсу, під гаслом інтернаціоналізму, першою жертвою впали галицькі українці, яким російські комуністи не довіряли. Майже всіх галичан, що займали визначніші становища в советській Україні, поволі ліквідували. І так : Конар-Паладука, що займав високе становище в московському Госиздаті, потім у сов. банку, розстріляли; Гаврилів сам застрелився, а цілий ряд професорів (Лозинського, Рудницького, Чайківського і інших) виселено поза межі України. У грудні 1934 року переведено масові арешти у зв'язку з убивством Кірова у Ленінграді і 25. грудня розстріляли в Києві Івана і Тараса Крушельницьких та галицького журналіста Сказинського; одночасно розстріляли письменників комуністів Г. Косинку, О. Влизька і Дм. Фальківського та заслали Антона Крушельницького, лідера Галицького радянфільства.

Таким чином внутріпартійна українська опозиція в КП(б)У перетворилася в широкий і масовий рух проти сталінської диктатури і проти звуження автономних прав УССР. Ця опозиція була однак ще чимсь більшим; вона підхопила нитку традиційного українського спротиву проти советської системи і поглибила ідеологічні вартості українського визвольного руху. Це не випадок, що ліквідація опозиційної групи боротьбістів припала хронологічно з великим показовим процесом проти "Спілки визволення України", який відбувся в квітні 1930 року у Харкові. Конфронтація ідейних заłoженів і тактики цих двох опозиційних організацій, виявляє певну однозгідність з цілями розпочатої боротьби. Як одні, так і другі розпочали боротьбу за усамостійнення політичне, духове і економічне України, як цілості. Різниця полягала в то-

му, що в той час, коли Спілка Визволення України виходила з платформи української державности, створеної 1917/18 рр., і стояла, так би мовити, на засадах свого роду - легалізму українського визвольного руху, - боротьбісти, на чолі з Шумським, кинули в українські маси змодифіковану, відповідно до нових обставин концепцію боротьби за визволення України. Інша була також тактика боротьбістів. Вихідним пунктом їх акцій була державно-правна система УССР і прагнення опанувати командні функції в цій системі, щоб цим шляхом зреалізувати усамо-стієнення України.

Наскільки глибокою була опозиційна діяльність боротьбістів, показує факт, що три роки після їх ліквідації у Харкові і Києві викрита була нова опозиційна організація, яка існувала під назвою "Український Національний Центр". Після ліквідації цієї групи (Матвій Яворський, Гриць Коссак, Солодуб, Букшований) виявлено існування ще однієї української опозиційної групи серед робітників Донбасу під назвою "Робітничий блок". Центральним осідком цієї організації був Дніпропетровськ. Треба ще згадати революційну організацію під назвою УВО - Українська Військова Організація, яка була зліквідована в 1936 році. Врешті треба зазначити, що опозиційні групи українських комуністів в КП(б)У продовжували, щоправда в інших формах, акцію боротьбістів ще в 1937 році. Таким чином, резонанс зліквідованих в 1930 році опозиційних груп боротьбістів, "Спілки Визволення України", сягав аж до напередодні вибуху другої світової війни.

Політичний феномен боротьбізму полягає в тому, що його носії намагалися доотосувати свої ідеї до нової дійсности, чим і пояснюється вітальність цього руху. Навіть ще у 1954 році партійний провід всесоюзної КП - уважає за потрібне продовжувати ідеологічну боротьбу проти шумськізму і хвильовизму ⁶⁾.

---

6) В лютому 1954 року, у відомому советському місячнику "Новый мир". видруковано велику статтю Галана, написану кілька років тому, в якій аналізується "шкідлива і антипролетарська" ідеологія боротьбізму і хвильовизму.

IV.

"СПІЛКА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ"

Від 9. березня до 19. квітня 1930 року Найвищий Суд Української Сов. Соц. Республіки розглядав справу 45-ти членів української самостійницької організації "Спілка Визколення України". Судовий процес відбувся у великій залі державної опери в Харкові, при чім влада вжила всіх заходів, щоб використати цей процес для політичної агітації. Хід самого процесу був передаваний через радіо, делегації комуністичних організацій переповнювали залу, а в просторах коридорів театру влаштовано виставу різних документів, що мали ілюструвати український національний рух і діяльність українських урядів, очевидно, в бажаному для комуністів освітленні.

Склад Суду, що його затвердив Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет, спеціальною ухвалою на внесок народного комісара юстиції Порайка, був такий: голова суду - Антін Приходько (колишній член Української Партії Соціалістів-революціонерів лівого крила, потім комуніст); члени суду - Коробенко (робітник київського арсеналу, що в 1917 році був осередком комуністичного руху і де розпочалося повстання проти Української Народньої Республіки) Гаврило Одинець⁷⁾; професор Соколянський⁸⁾, професор Волков, робітник Муха і селянка Корженкова. Як державні обвинувачі в процесі виступали заступник народного комісара справедливости та старший помічник ген. прокурора

---

7) Селянин, брав діяльну участь в українському політичному житті вже 1905 року, належав до Української Партії Соціалістів-революціонерів; до 1919 року був при уряді Української Народньої Республіки і лише після останньої поразки українських військ повернувся з Кам"янця до Києва та вступив до Комуністичної Партії; після того вибрали його до Центрального Комітету "незаможних селян"; за останніх років став довіреною особою голови ВУЦВК Петровського. Перед революцією перебував у близьких особистих зносинах з професором Бфремовим та іншими обвинуваченими в цьому процесі.

8) Делегат науково-технічної секції Всеукраїнської Ради Професійних Спілок.

УССР Павло Михайлик (емігрант з Галичини), заступник прокурора Найвищого Суду Ахматов (з походження жид, правдиве прізвище Ахманицький), прокурор народнього комісаріату юстиції Якимишин (емігрант з Галичини), прокурор окружного суду в Києві Биструков (росіянин з походження). Як громадські обвинувачі виступали: від Науково-технічної Секції Всеукраїнської Ради Професійних Спілок - Панас Любченко (до 1918 року соціаліст-революціонер лівого крила, потім комуніст); від харківського Сільсько-господарського Інституту професор Соколовський, від Організації Радянських Письменників в Україні - письменник Слісаренко. Мав також виступати від Української Академії Наук її член математик Кравчук, що походив з Галичини, але перед самим початком процесу він написав до суду заяву, що з причини тяжкої хвороби він не має змоги брати участі в процесі. Як оборонці виступали члени колегії оборонців: Ратнер, Виноградський, Вількомірський, Іделевич, Обуховський, Рівлін, Юровицький, Шац, Вознесенська (всі жидівського походження), Пухтинський, професор Гродзинський, Ковалівська, Потапов, - майже всі з Києва.

На лаві підсудних були : І. професор Сергій Єфремов, 53 років, визначний вчений, історик літератури, один із найближчих учнів професора Володимира Антоновича; брав участь у громадському житті вже з кінця 19-го століття; з 1906 року редагував єдиний тоді в Росії, український щоденник "Рада", ідеолог і теоретик української партії радикальних демократів, що її в 1917 році переіменовано на Партію Соціалістів-федералістів ; був головою Центрального комітету цієї партії, товаришем голови цієї партії, товаришем голови Центральної Ради, одним із організаторів Української Академії Наук (за уряду Скоропадського ,був її віце-президентом). У 1927 р. на розпорядження советського уряду його усунули зі становища віце-президента Академії Наук за те, що не хотів погодитися на запроєктовані Народнім Комісаріатом Освіти реформи Академії в комуністичному напрямку.

2. Володимир Чехівський, 54 років, визначний член Української Соціал-демокритичної Партії, член її ЦК, колишній прем'єр уряду УНР після упадку Скоропадського. Швидко після того він розчарувався в політичній діяльності, а тому, що походив зі священничої родини та мав вищу теологічну освіту, він зацікавив-

ся виключно релігійними справами, хоч і не вирікався соціалістичних переконань. З цього приводу советська прокуратура іронічно зазначала, ніби він хотів поєднати Христа з Марксом. Він брав діяльну участь в організації Української Автокефальної Церкви, йому пропонували єпископську катедру у Києві, але він на це виявив: "У моїй душі боряться святий і гайдамака, гайдамака переміг, і тому не можу бути єпископом". Виступав як проповідник у київському Софійському соборі. За його великі здібності й діяльність у цій галузі Всеукраїнська Церковна Рада надала йому титул всеукраїнського проповідника.

3. Володимир Дурдуківський, 55 років, відомий педагог, директор І. київської української гімназії ім. Шевченка, переформованої за советської влади в першу київську трудову школу ім. Шевченка, колишній член партії УСФ, свояк Єфремова.

4. Йосиф Гермайзе, 37 років, професор київського ІНШ, один із передових членів УСДРП, завідував кабінетом марксизму при Академії Наук.

5. Андрій Ніковський, 44 років, письменник, колишній член ЦК УПСФ, колишній міністр закордонних справ в уряді УНР на еміграції у 1921-1922 рр., близький співробітник Єфремова.

6. Людмила Старицька-Черняхівська, 60 років, відома письменниця й перекладачка. Вже наприкінці минулого століття, брала живу діяльність в українському громадянському житті, член УПСФ.

7. Олександр Черняхівський, 60 років, чоловік Людмили Старицької, професор Київського Медичного Інституту, визначний український громадський діяч, член УПСФ.

8. Олександр Гребенецький, 55 років, викладав у київській І. трудовій школі, співробітник Академії Наук, член УДРП.

9. Всеволод Ганцов, професор-філолог, співробітник Академії Наук, член УПСР, 37 років.

10. Микола Павлушков, 36 років, студент київського ІНО, племінник Єфремова.

11. Борис Матушевський, 22 роки, студент київського ІНО, син відомого українського політичного і громадського діяча, Федора Матушевського.

12. Єрій Трезинський, 49 років, вчитель київської І. трудової школи, член УСДРП.

13. Ніна Токарівська, вчителька I-ої трудової школи, колишній член УПСД.

14. Андрій Заліський, 44 р., учитель I-ої трудової школи, колишній член УСДРП, року 1928 його вислали за межі України за "контрреволюцію".

15. Григорій Іваниця, 38 років, професор-філолог, викладав у київському ІНО, науковий співробітник ВУАН, кол. член УСДРП.

16. Василь Дога, 44 р. професор київського ІНО, науковий співробітник ВУАН, кол. член УСДРП.

17. Костянтин Шило, 50 р., завідувач редакторського відділу виївської філії Держвидаву, науковий співробітник ВУАН, кол. член УСДРП.

18. Зіновій Маргуліс, 50 років, член колегії оборонців, науковий співробітник ВУАН, кол. член УСДРП жид з походження.

19. Михайло Івченко, 47 років, визначний письменник, належав до соціалістів-революціонерів.

20. Григорій Голоскевич, 45 років, науковий співробітник ВУАН, редактор "Словника живої мови", кол. член Центральної Ради, кол. член УСДРП.

21. Григорій Холодний, 44 років, науковий співробітник ВУАН, лектор київського ІНО, керівник Інституту української наукової мови, кол. член УПСД.

22. Микола Кривелюк, 59 років, біолог, науковий співробітник ВУАН, редактор ІУНМ, кол. член УСДРП.

23. Володимир Страшкевич, 54 років, науковий співробітник ВУАН, редактор ІУНМ, кол. член УСДРП.

24. Вадим Шарко, 47 років, професор математики, науковий співробітник ВУАН, редактор ІУНМ.

25. Віктор Дубровський, 50 років, науковий співробітник ВУАН, редактор ІУНМ, завідувач видавничого відділу Цукротресту.

26. Костянтин Туркало, 37 років, інженер-хімік, редактор ІУНМ, кол. член Центральної Ради, кол. член УПСД.

27. Володимир Підгаєцький, 41 р.; науковий співробітник ВУАН, професор київського медичного інституту, кол. член Центральної Ради, кол. член УСДРП.

28. Микола Кудрицький, 46 років, науковий співробітник ВУАН, професор київського медичного інституту, кол. член УСДРП.

29. Арнадій Варбар, 50 років, науковий співробітник ВУАН, лектор мед. Інституту у Києві, кол. член УСДРП.

30. Володимир Удовенко, 49 років, науковий співробітник ВУАН, професор мед. Інституту у Києві.

31. Апполітій Болдосович, 43 років, кооператор, лектор київського кооперативного інституту, кол. член УПСР (1928 р. зісланий на Соловки).

32. Максим Ботвинновський, 50 років, кооператор, член правління Молочарспілки, кол. член УПСР.

33. Микола Чехівський, 53 роки, священик Української Автокефальної Церкви, кол. професор Київської Духовної Академії і старшина Армії УНР.

34. Петро Єфремов, 46 років, професор дніпропетровського ІНО, кол. член УПСР, брат С. Єфремова.

35. Микола Білий, 32 років, учитель.

36. Любов Гіднова, 48 років, учителька.

37. Костянтин Товкяч, 47 років, член полтавської колегії оборонців, кол. член ПУСР.

38. Володимир Шепотев, 50 років, професор полтавського ІНО, кол. член УПСР (1928 р. виселений поза межі України).

39. Петро Близнюк, 49 років, кооператор.

40. Микола Лагута, 34 років, викладач ІНО в Миколаєві, кол. член УПСР.

41. Йосиф Карпович, 43 років, викладач школи в Чернигові, кол. член УПСР.

42. Валентин Атамановський, 37 років, директор винницької філії всенародньої бібліотеки України.

43. Михайло Слабченко, 47 років, професор одеського ІНО і член ВУАН, колишній член УСДРП.

44. Тарас Слабченко, 25 років, учитель в одеській школі.

45. Кирило Панченко-Чаленко, 42 років, педагог в Одесі.

І. Як організовано "Спілку Визволення України" ?

Головний обвинувачений професор Єфремов під час слідства, що його вели агенти ГПУ, зізнав, що українська інтелігенція не могла не бути в конфлікті з тими, що стояли на ґрунті Жовтня й творили пролетарську державу. Конфлікт цей, починаючи з перших

днів революції, був завжди дуже гострий, але поразка була на нашому боці. Ми не хотіли однак визнати себе за переможених, не вважали боротьбу за скінчену. Отже вирішили працювати, організуючи й підготовлюючи маси, щоб слушного часу вибороти наші права".

На суді Єфремов зазначив, що у 1919 р., з огляду на непевне становище української держави, засновано у Києві т.зв. "Братство Української Державности" (БУД). Це була конспіративна організація, що мала на меті боротися за українську державність. 1920 р. БУД висунув кандидата на прем'єра українського уряду, що реорганізувався, коли українське й польське військо заняло Київ. Коли советський уряд знову запанував в Україні, БУД продовжував свою підготовчу працю. Діяльність БУД-у, продовжувалась до 1924 р., коли, з приводу багатьох несприятливих умов, її припинено. Тоді вжито заходів заснувати нову організацію. Єфремов так говорив про це: "Коли вже збройна боротьба між УНР і радянською владою, власне вже скінчилася, коли БУД власне вже розпався, то у мене й у людей, які стояли близько коло мене, склалося таке питання, чи треба цілком складати зброю у боротьбі за незалежну Україну, чи боротьба може бути". З цього приводу дискутовано довгий час і Єфремов з найближчими йому українськими діячами вирішив, що треба боротися й далі, але в інших формах, утворивши організацію, що мала б завдання підготувати кадри для майбутнього визволення України. Єфремов переконався тоді, що для цієї праці треба також притягнути й українську еміграцію, при чім вплинув на свого особистого приятеля, А. Ніковського, який перебував тоді у Берліні, щоб він вернувся до Києва. Впродовж 1924-1925 рр. продовжувалась підготовча праця і в літку 1926 року, незабаром після вбивства головного Отамана С. Петлюри, постала нова організація під назвою "Спілка Визволення України", організація цілком конспіративна, яка об'єднала всі національні елементи.

Ніковський, прибувши з Берліна, повідомив Єфремова, що на еміграції також утворено "Спілку Визволення України" і що еміграція бажає, щоб Єфремов зробив те саме й в Україні. Характеристично, що Ніковський, як зазначив Єфремов, покликався на ухвалу, прийняту на нараді в Берліні, при чому в нараді цій ніби

брали участь Петлюра, Шульгин і Дорошенко. Далі Єфремов дістав те відомості в спосіб, не з'ясований на процесі, що також у Празі відбулась нарада з участю Шетлюри, Мазепи, Прокоповича, Дорошенка, Лотоцького, Шульгина і Лівницького. Нарада ця, як зазначив Єфремов, мала на меті вирішити, що настав час розпочати чинну боротьбу проти Советів в Україні.

У червні цього-ж року відбулися організаційні збори Спілки Визволення України, на яких були теж присутні Єфремов, Дурдуківський, Чехівський, Гермайзе, Ніковський, Гребенецький, і Старицька-Черняхівська. Вони будучи провідниками організації, поділили поміж собою функції в такий спосіб: Єфремов - голова, його заступник Чехівський, скарбник - Дурдуківський. Далі почали творити конспіративні п'ятки в інституціях і організаціях; кожний з членів п'ятки в свою чергу утворював конспіративну п'ятку. Поміж проводом організації, отже, і її низами була низка законспірованих і нікому невідомих п'яток. Єфремов заложив осередок Спілки в Академії Наук, Гребенецький - в Інституті Наукової Мови; там утворилася ціла автономічна організація під назвою "Гнараку". Дурдуківський і Гермайзе працювали у шкільних і педагогічних школах, утворюючи секції вчителів, родичів шкільної молоді і самої шкільної молоді. З останньої вийшла "Спілка Української Молоді". Чехівський керував працею в Автокефальній Церкві і в кооперативних організаціях. Ніковський і Старицька-Черняхівська провадили працю серед письменників і мистців і закладали п'ятки в совєтських видавництвах, в тому числі й у Держвидаві. Декілька видавництв, як кпр. "Слово" та "Книгоспілку", вони опанували цілком. Крім того заложив п'ятку в інститутах: Народної Освіти, Кооперативному імені Чубаря, Сільсько-господарському, Політехнічному, Зоотехнічному; утворено також групу агрономічну, що працювала в Наркомземі в Харкові, медичну, інженерно-технічну. Філії Спілки утворено в Харкові, Одесі, Дніпропетровському, Чернігові, Полтаві, Миколаєві, Херсоні і Вінниці.

Другий обвинувачений Ніковський зізнав, що перед своїм поворотом в Україну він відбув низку конференцій з провідниками української еміграції, від яких дістав певні завдання щодо утворення української самостійницької організації й почат-

ку акції проти Советів. Про ці інструкції, як зізнав Ніковський, знав і Головний Отаман. Ніковський був у контакті не тільки з діячами і керманичами УНР, але і з групою колишнього гетьмана Скоропадського, від якої також дістав низку інструкцій. На запит прокурора Ніковський відповів, що був емісаром УНР в Україні. Після приїзду до Києва, заявив Єфремову та іншим провідникам Спілки, що треба консолідувати сили української інтелігенції і бути готовими на випадок, якщо трапляться події, сприятливі для відбудування України.

За зізнаннями Єфремова і Ніковського вони обидва керували зв'язками з українською еміграцією.

2. Програма й ідеологія Спілки Визволення України

Головне завдання Спілки Визволення України, як це виникає з зізнань усіх обвинувачених, було визволити Україну з-під совєтської влади, відірвати її від Росії та відновити українську незалежну республіку. Це мала бути демократична республіка на чолі з президентом, з радою міністрів, відповідальною перед народним представництвом і з гарантією всіх громадянських свобод. Як зазначив Ніковський, після проголошення незалежності, був би утворений нормальний тип європейської республіки. З зізнань обвинувачених видно, що Спілка бажала внести корективи до конституцій, які колись ухвалили Центральна Рада і Трудовий Конгрес. Передбачалося також утворити військову диктатуру на переходовий час після упадку совєтського режиму, а згодом був би зреалізований парламентарний устрій.

Щодо аграрного питання, то Спілка мала на увазі відновити приватну власність на землю: земля мала належати до тих, хто її обробляє, тобто до селян, але земля до них повинна була перейти, як зазначив Єфремов, за грошовим викупом. Приватну власність були б повернули в промислі і в торгівлі і лише підприємства загального державного значення залишалися б удержавлені. З зізнань Єфремова та інших виникало, що Спілка вважала за доцільне виплатити частину боргів кол. царського режиму, яка припадала на Україну, щоб у такий спосіб забезпечити собі добрі

відносини з європейськими державами і можливість користуватися їхнім кредитом. Щодо релігійних справ, то Єфремов зазначив, що релігія – це особиста справа кожного, але Автокефальна Церква, поки вона виконувала б якесь культурне завдання, могла мати деяку перевагу, чи опіку держави. Таким чином, Спілка вважала за доцільне забезпечити домінуюче становище Українській Автокефальній Православній Церкві.

Треба, до речі, зазначити, що поскільки Спілка була конспіративною організацією, то її писаної програми не було і про неї свідчили лише зізнання підсудних.

Ідеологічно Спілка стояла на засаді національного визволення й відкидала засади комуністичного інтернаціоналізму та класової боротьби. Головне гасло для всіх, як зазначив підчас процесу Єфремов, було : держава понад партіями, нарід понад класами. Але засади демократії були признані. Єфремов у своїх зізнаннях додав, що він проти советського устрою тому, що цей устрій не забезпечує людності громадянських свобод. На закид прокурора, що в Україні, як і в цілому СРСР, громадянських свобод позбавлена лише буржуазія, яка творить всього 6% загального населення, Єфремов відповів, що позбавлення свобод цих 6% саме і є несправедливістю, бо воно ламає засади демократії. Спілка між іншим боролася і за повернення свобод для цих 6-ти відсотків людності.

3. Тактика Спілки Визволення України

Із зізнань Єфремова, Ніковського та інших обвинувачених виникає, що за головні засоби для досягнення своєї мети Спілка вважала: а) мобілізацію всіх патріотично настроєних елементів в Україні ; б) опанування через своїх людей найважливіших советських організацій та установ і об'єднання своїх прихильників zatrudнених у советському апараті в Україні; в) підготовлення кадрів, які у відповідному часі могли б керувати революційною акцією і повстанням; г) розповсюдження національної ідеології серед широких шарів людності, і з цією метою проникання до советських видавництв і редакцій, до літературних і мистецьких

угруповань, утворювання хорів, драматичних гуртків, освітніх осередків тощо; д) інформування громадянства про політичні події через нелегальне пресове й інформаційне бюро, зорганізоване у Харкові під проводом Миколи Чехівського; е) ведення агітації серед селян і робітників на ґрунті господарських і апропріаційних труднощів, а також викликування труднощів при допомозі своїх людей у кооперативних і господарських організаціях.

Як зізнав Ніковський, члени Спілки надіялися на можливість комплікацій у міжнародній ситуації ССРСР і на утворення єдиного фронту європейських держав проти ССРСР. Якщо наступила б інтервенція цих держав, Спілка також розпочала б збройну акцію проти Советів.

Цікаво, що, як виходило з зізнання Єфремова, Спілка вважала можливою теж еволюцію советської влади в Україні в напрямку демократизації, а також і те, що советська влада, не маючи змоги виконати своїх обіцянок, даних працюючим масам, примушена буде капітулювати, а владу від неї перейме організована демократія. Єфремов зазначав, що збройне повстання не було єдиним засобом боротьби і що малося на увазі також і інші засоби визволити Україну з-під влади Советів. Щодо терору, як засобу боротьби, то на суді не здобуто досить даних, які дозволяли б припускати, що Спілка його застосовувала, хоч прокуратура і вживала заходів зафіксувати це у зізнаннях обвинувачених. Студент Павлушков зізнавав, що Спілка Української Молоді принципово стояла за застосування терору, при чому частина членів uważала за доцільне застосовувати терор щодо представників місцевої влади. Єфремов ніби то казав Павлушкову, що, не будучи прихильником терористичних актів, вважає за можливе при советських умовах застосувати їх, але виключно щодо найчільніших представників советської влади, бо тільки тоді терор буде мати позитивні наслідки. Сам Єфремов на суді зазначив, що Спілка Визволення України не тільки не застосовувала терору, але навіть не мала для цього засобів. Взагалі терор був для членів скоріше темою теоретичних дискусій і поза ці межі не виходив. На практиці, як зізнав Єфремов, Спілка Визволення України не застосовувала ніякого акту терору і не вбила ніодного комуніста ... У практиці Спілки Визволення України звертає увагу та особлива подробиця, що її члени, - маскуючи часто свої правди-

■1 політичні переконання, прикидалися інколи прихильниками комунізму, щоб у такий спосіб полекшити собі доступ до різних советських установ і законспірувати свою протисоветську діяльність. Так, наприклад, один з головних обвинувачених, Гермайзе, ще з року 1922 робив вигляд, що розчарувався в національному українському русі і став "зміновіховцем", тобто визнав советську платформу. Обвинувачений Павлушков це цілком підтвердив, додавши, що Спілка взагалі рекомендувала своїм членам стосувати таку тактику. Згадував про це у своїй промові прокурор Ахматов, говорячи про обвинуваченого Іваницю, який провадив подвійну гру: з одного боку вміщував в советських часописах комуністичні статті і перебував на становищі члена міськради, а з другого - був одним з найдіяльніших членів Спілки.

4. Спілка Визволення України та українська еміграція

'Спілка Визволення України постала, як вже відомо, під впливом вісток, що їх отримав Єфремов з закордону, зокрема ж під впливом двох фактів: 1924 року вернувся до Києва Ніковський, який, покликуючись на інструкції, одержані від провідників української еміграції і Головного Отамана С. Петлюри, заявив Єфремову, що настав час розпочинати боротьбу за визволення і незалежність. Року ж 1926, як зазначив Єфремов, дістав він листа від емігранта Чикаленка, що в імені української еміграції вимагав утворити в Україні Спілку Визволення України. Цей лист зробив велике враження і негайно ухвалено приступити до її організування. Другий факт, що мав велике значення, це було вбивство Петлюри у травні 1926 року. Ця подія викликала величезне враження у Києві і була гаслом розпочинати акцію. Контакт з українською політичною еміграцією утримувався за допомогою наукових закордонних відряджень декого з київських учених. Отже використано подорожі закордон Ганцова і Черняхівського, які за кордоном з доручення Єфремова бачилися з провідниками української еміграції. В такий спосіб Спілка Визволення України, підтримуючи постійний зв'язок із закордоном, діставала інформації про міжнародне становище Советського Союзу, постачаючи з свого боку інформації про життя в Україні.

Обвинувачений Дурдуківський відав між іншим, що центральна група Спілки вживала всіх заходів, щоб перебувати в постійному зв'язку з українською еміграцією і в закордонною філією організації. Розподілено і працю між членами Спілки за кордоном і в Україні. Спілка в Україні мусіла створити умови, що сприяли б боротьбі і проголошенню незалежності, члени ж закордонної Філії повинні були популяризувати ідею незалежності України у публічній думці європейських держав і використовувати для цього дипломатичні кола. На чолі закордонної Філії Спілки за зізнаннями Дурдуківського, стояв О. Лотоцький, до складу ж її входили В. Прокопович, К. Мацієвич, Л. Чикаленко, Д.Дорошенко. А за зізнаннями Ніковського до закордонних членів належали В.Шульгин і соціал-демократи Г.Мазепа та П. Феденко. Шульгин мав провадити політичну акцію у Парижі, Лотоцький у Варшаві, Мацієвич у Букарешті, а Дорошенко у Берліні.

Обвинувачений Черняхівський наприкінці 1926 року відбув подорож за кордон, щоб поінформувати провідників української еміграції про постання Спілки Визволення України, а також, щоб поінформуватись про настрої і плани еміграції у зв'язку з убивством Петлюри. Черняхівський конферував з Дорошенком, Прокоповичем, Лотоцьким та іншими провідниками еміграції. Головне завдання цієї подорожі, як зазначив Дурдуківський, було довідатись, в якому стані перебуває український уряд після вбивства Петлюри, і як ставляться до нього великі держави. Черняхівського поінформовано, що місце по Петлюрі заняв Андрій Лівницький, якого кандидатуру підтримала частина еміграції. По повероті з закордону Черняхівський поінформував членів Спілки, про свої враження, після чого розпочалась велика дискусія про роль і значення еміграції. Старицька-Черняхівська не надавала значення праці політичної еміграції та уряду УНР, зазначаючи, що краще ліквідувати українську державність, що залишилась за кордоном у формі уряду УНР, і замінити її на реальний провід, що утворився у Києві, у формі всеукраїнської Спілки Визволення України. Але проти цього категорично висловились майже всі члени президії СВУ. За зізнанням Дурдуківського, Бфремов, Ніковський і Чехівський рішуче були проти цього, зазначаючи дослівно, що "існування уряду УНР на еміграції, це, до певної міри, уґрунтування нашого права на Україну, наш дорогий, не платний, полі-

тичний вексель до Європи і до большевиків, а це великий козир, великий плюс, якого вже не може собі придбати СБУ і який слушного часу відіграє рішучу роль у справі визволення".

Взагалі треба підкреслити, що майже всі обвинувачені, як це вони самі ствердили у своїх зізнаннях, визнавали прапор УНР, хоч серед них були прихильники й інших політичних орієнтацій. Так, наприклад, голова Спілки Української Молоді, Павлушков, зазначив, що хоч він особисто і був прихильником гетьманату, але мусів провадити свою працю на платформі УНР, бо загал молоді і студентів був цілком відданий цій концепції і перебував під впливом ідеології Петлюри, якого вважав національним героєм. Культ Петлюри був так поширений серед молоді, що, як зазначив другий обвинувачений студент Матушевський, дехто із студентів підроблював посвідчення, ніби з підписом Петлюри, щоб у такий спосіб піднести свій авторитет серед молоді. Павлушков зізнавав також, що культ Петлюри було поширювано також і в інших школах. Після вбивства Петлюри у травні 1926 року в Софійському соборі у Києві улаштовано таємну панахиду: зібрався тоді великий натовп, серед якого студенти розкидали проклямації, присвячені пам'яті Петлюри. Бфремов і Чехівський зізнали, що крім відправи у церкві, Спілка влаштувала майже по всіх містах і в багатьох сільських місцевостях нелегальні реферати про Петлюру. Поширювали також поезії, присвячені Петлюрі, що їх написало кількох значніших сучасних поетів. Популярність Петлюри і вплив ідеології УНР були такі великі, що всяку працю спрямовану проти Советів, можна було вести лише під цими гаслами.

Характеристичні зізнання з цього приводу дав обвинувачений Ніковський. За його словами, він ще 1924 року зірвав з Петлюрою і виїхав до Берліна, де нав'язав знайомство з групою колишнього гетьмана Скоропадського. Водночас він обіцяв Шульгинові та іншим представникам УНР, що в разі повороту в Україну, він не буде виступати проти Петлюри і УНР. Повернувшись до Києва, Ніковський інформував Бфремова та інших про політичну ситуацію за кордоном, при чім гостро критикував Петлюру й уряд УНР. Проте Бфремов та інші зазначили Ніковському, що якщо він хоче мати успіх у своїй політичній і громадській праці, то не повинен критикувати Петлюру, якого всюди в Україні вважають національ-

ним героєм. Після цього Ніковський, як сам він це зізнав, змінив свою тактику і став підкреслювати, що він емісар УНР, довірена людина Петлюри й уряду УНР. Отже виходило, що Ніковський вернувся в Україну, щоб провадити політичну працю за вказівками прихильників Скоропадського. Взагалі у візитах Ніковського чимало суперечностей.

Впливи й ідеологію УНР у політичному житті советської України ще більше підкреслив у своїй промові прокурор Ахматов. Він зазначив, між іншим, що завдання Спілки в ділянці культури полягало на тім, що кожний письменник мусів у своїх творах популяризувати програму УНР. Концепцію УНР пропаговано також у колах Академії Наук, головню через медичну секцію Академії, якої члени дивилися на свою працю, як на шлях до утворення УНР. Науково-педагогічне товариство, що існувало при Академії Наук, об'єднавши всіх визначних працівників освіти, протиставляло себе народньому комісаріатові освіти, як зазначив обвинувачений Іваниця, підготовляло кадри фахівців, навіть цілі департаменти, що слухного часу могли перетворитись у міністерство освіти УНР. Під гаслом УНР провадила також свою працю і шкільна секція Спілки Визволення України. Ахматов зазначив, що під впливом цього школа підготовляла з дітей кадри свідомих громадян УНР. Цікаво також те, що промови й інших прокурорів присвячені були не так провинам обвинувачених, як полеміці з концепцією УНР. Прокурор Михайлик, наприклад, майже всю свою промову присвятив критиці ідеології УНР і Головного Отамана Петлюри. Також і Любченко головню полемізував з урядом УНР, не ошаджуючи чорних барв та вживаючи часто досить гострих висловів на його адресу, як наприклад "уряд ганебної торгівлі Україною", "уряд плазування перед світовим капіталом" і т.п. На думку Любченка головне завдання політики уряду УНР це "продаж України імперіялістам". Цьому, за словами Любченка, цілком відповідала програма Спілки Визволення України, яка намічала реставрацію капіталізму й віддання України "під протекторат панської Польщі".

3. Діяльність Спілки Визволення України серед молоді

Одним з важливіших відтінків праці Спілки Визволення України був шкільний відтинок. Шкільна група організації під прово-

дом визначного педагога й директора трудової школи ім. Шевченка, професора Дурдуківського, розгорнула широку діяльність в напрямку національного виховання дітей і молоді. Ця ділянка діяльності Спілки Визволення України мала в процесі одно з найважливіших місць. Прокуратура кваліфікувала її, як "боротьбу націоналістів за душу молоді й дітей". Дурдуківський зізнав, що його школа з давніх давен провадила ідеологічну працю, виховуючи молодь в напрямку, далекому від комунізму й советської влади, хоч назовні школа мала вигляд звичайної советської школи. Другий обвинувачений, директор школи ім. Коцюбинського в Чернігові, проф. Холодний, говорив про свою школу, що вона була советська лише зовнішньо і лише формально: серед учителів були всі вороги комуністичної влади, люди, що дивилися на захід, звідки мусіло прийти визволення. Така школа безумовно виховувала дітей в націоналістичному дусі.

Інший обвинувачений, Шило, зізнавав, що, не відкидаючи загальних засад советської системи навчання і новітніх метод викладання науки, все ж ведено навчання так, щоб запізнати учнів з ідеологічним змістом концепції УНР. Для цього шкільна група Спілки вживала заходів через своїх людей, що перебували по різних школах в Україні, заповняти школи дітьми з національно освідмлених родин, особливо з тих, які визнавали концепції УНР. Коли ж справу приймання дітей до школи передано не керівникам школи, а спеціальним комісіям, що їх делегували комуністичні організації, обвинувачені видали розпорядок утворити в школах рівнобіжні відділи клас, при чім до одних відділів збирали дітей, національно освідмлених, з українських родин, а до других дітей непевних з національного погляду. В такий спосіб ізолювали українську молодь, що перебувала під впливом національної ідеології, від дітей, що належали до комсомольців чи піонерів. Спілка Визволення України відкидала засаду класового виховання дітей. Із слів обвинуваченого Гребенецького виходить, що завданням шкільної групи було використати легальні форми советської школи, щоб під їхнім плащиком виховувати дітей в дусі ідеології Спілки Визволення України. Обвинувачена Токарівська зізнавала, що шкільна група ставила собі за мету виховувати національно усвідомлених дітей та оберігати національну школу від інтернаціоналістичних впливів.

Цікаво, що Спілка Визволення України у своїх методах за національний характер молоді приоточувалась до советських умовин. Дурдуківський зізнавав, що шкільна група виробила цілу систему поборювання комуністичних організацій серед дітей і молоді. Комуністичний рух треба було трактувати, як неминуче зло, вживаючи при цьому всіх заходів, щоб рух цей якнайменше шкодив вихованню дітей і цілій школі. Передусім, для цього треба підпорядкувати своїм впливам провідників комсомольського осередку в школі. Керівник школи й учителі повинні були якнайчастіше доводити керівникові комсомольського осередку, що він замало вихований, що не має досить знання й досвіду, що мусить учитися. В такий спосіб найвпливовіший комсомолец підпадає під учительський вплив. Крім того, слід до кожного комсомольського осередку делегувати національно-вихованих учнів, а то й учителя, щоб слідкувати за кожним кроком комсомольців, паралізувати їхні пляни і впливи на дітей. Дурдуківський завжди висловлювався, щоб не ізолювати цілком комуністичних організацій від шкільного життя, а, навпаки, весь час непомітно провадити наступ національної молоді на комуністичні організації і в такий спосіб "утопити" комуністичний рух серед молоді, серед українсько-націоналістичного оточення. Оскільки советська влада вимагала, щоб діти брали участь у шкільних комуністичних організаціях, Дурдуківський уживав заходів, щоб ці організації існували лише на папері, лише формально.

Шкільна група Спілки поширила працю на цілий ряд міст: її осередки були у Полтаві, Дніпропетровському, у Одесі і т.д. Обвинувачений Павлушков оповідав про історію утворення Спілки Української Молоді. Бфремов був проти того, щоб приймати до Спілки Визволення України молодь, бо вона мусить мати свою окрему організацію, де вироблювали б політичну й національну ідеологію молоді. 1923 р. під впливом Дурдуківського утворено легальне літературне товариство з молоді, що закінчила трудову школу. В цьому товаристві читали реферати з історії української літератури і пробуджували серед молоді зацікавлення до давньої української літератури. По двох роках засновано так зване "Товариство єдності і згоди", яке збиралося щомісяця обговорювати найцікавіші питання для молоді. Проводили також дискусії

і на політичні теми, а сама організація існувала нелегально. 1926 р. через конспіративні причини "ТЄЗ" зліквідовано і того самого року, під впливами Єфремова і Дурдуківського, утворено Спілку Української Молоді, також цілком конспіративно, себто засновано першу п'ятку, що мусіла виконувати функції центрального комітету й утворювати далші п'ятки. Програма нової Спілки була та сама, що і програма Спілки Визволення України. Кожний член нової Спілки мусів присягати, що він залишиться в організації ціле своє життя, в разі ж виходу його з організації або зради - супроти нього мусіла бути застосована кара смерті. Щодо плянів участі молоді у протисовєтській акції то, за зізнанням Павлушкова, були три варіанти. Перший - Спілка Української Молоді в повному своєму складі у слушний час виступає, як батальйон, як кадр повстанської армії. За другим варіантом, члени Спілки діляться на декілька груп і вливаються до різних повстанських відділів, де й виконують функції або провідників тих відділів, або їхніх політичних комісарів. Третій варіант передбачав, що Спілка, яка складається зі студентів різних шкіл, на випадок повстання організує по цих школах бойові відділи, а члени її ставатимуть їх провідниками. Кожний член організації мусів докладно пізнати терен своєї школи і її діляниці, щоб скористати з цього на випадок повстання, мусів також збирати відомості про розташування місцевих совєтських військових формацій.

Як зізнавав Павлушков, СУМ вважав за можливе у своїй боротьбі з Советами стосувати терор супроти комуністів і представників совєтської влади. Із слів обвинуваченого Матушевського виходить, що СУМ - це була бойова і терористична організація, при чім було два погляди, як вести терор : перший - це стосувати його лише до чільних представників партії та уряду, а другий - застосувати його і до місцевих представників совєтської влади, На закуп зброї збирали гроші. Щодо самого пляну акції, то, як зізнавав Павлушков, серед молоді були також два погляди. Одні вважали, що протисовєтське повстання може відіграти допоміжну роль на випадок війни чи приходу в Україну армії УНР, другі, що організоване повстання не закінчиться визволенням України і поваленням совєтської влади, а прислужиться до збройної інтервенції європейських держав. Політичні нестрої та ідеологія

СУМ-у не були однакові. Павлушков, наприклад, був прихильником фашистського устрою та гетьманату, як решимі твердої диктатури, але решта членів СУМ-у стояли на платформі концепції УНР.

Діяльність членів СУМ-у не обмежувалася лише школою; вони часто виїздили на село, щоб і там утворювати осередки серед молоді, читаючи нелегально реферати і впливаючи на селянську молодь. Організаційно СУМ належав до СВУ і був тільки секцією молоді.

6. Боротьба за національний характер української культури

Спілка Визволення України звертала особливу увагу на збереження українського культурного життя перед комуністичними впливами. З цього приводу утворено цілу низку осередків майже в усіх наукових і культурних установах. На чолі цієї акції стала широко відома в Україні, Людмила Старицька-Черняхівська. Її помешкання у Києві було ніби літературним сальоном, де обмірковували найцікавіші питання культурної праці. Головну увагу спрямовано на Академію Наук, а тому, що Єфремов до 1926 року був її віце-президентом, то праця незабаром прийняла широкі розміри. Як зазначив прокурор Ахматов у своїй промові, СВУ перетворило Академію Наук з осередка наукової думки України, на огнище націоналістичної акції. Більшість членів і співробітників Академії вважало УССР за фікцію, створену для Європи, і вживало всіх засобів, щоб повалити советський уряд. Щоб виховувати молодих учених в національному дусі, зорганізовано напівлегальне товариство під назвою "Молода Академія", його завданням було зберігати молодих учених і аспірантів від інтернаціоналістських впливів та притягати їх до націоналістичної ідеології. Така сама праця велася в медичній секції Академії і в Науково-педагогічному товаристві. Там головну роль грав професор Іваниця, автор численних підручників для шкіл. Не дивлячись на советську цензуру, у цих підручниках були націоналістичні тенденції, які впливали на учнів у школах.

СВУ надавала велике значення пропагандивній акції серед українських письменників. Її письменницька група з Сергієм Єф-

ремовим на чолі розвинула широку працю у літературних, видавничих і мистецьких колах. Головну увагу звертали на критику со-
ветської національної політики. Обвинувачений Івченко зізнавав
між іншим, що національна політика Советів, які вели україніза-
цію тільки формально, відвертала українських письменників від
комунізму. Велику опозицію серед письменників викликало також
комуністичне гасло, що література мусить бути національна тіль-
ки формою, а змістом комуністична – інтернаціональна. СБУ про-
пагувала серед письменників чотири засади, яких вони мусіли до-
тримуватись у своїх творах, а саме: 1. підкреслювати національ-
ну проблему в дусі концепції УНР; 2. критикувати т.зв. будів-
ництво соціалізму і підкреслювати негативні сторони комунізму;
3. яскраво відбивати деморалізацію і розклад у громадянському
і родинному житті, що їх викликає комунізм; 4. зменшувати роль
пролетаріату в політичному і громадському житті, а водночас під-
креслювати роль одиниці. Івченко зізнавав також, що революція
перешкоджала його творчості, і в цьому полягала його трагедія.
На його думку, советська влада і цілий комуністичний устрій –
це дика сила, що руйнує культурне життя. Навпаки, ідея незалеж-
ности України грала позитивну роль і мала принести організацію
держави та гармонію громадського устрою. Література мусить бу-
ти національна не тільки формою, але й змістом, отже треба від-
кидати советську українізацію і поборювати інтернаціоналізм
в українській літературі; далшим кроком мусіло бути знаменне
гасло орієнтації української літератури на західню Європу і
боротьба проти гегемонії російської культури. Івченко, так він
зізнавав, ідеалізував українського селянина і яскраво малював
його боротьбу проти колективізації. Характеристично, що Івченко
та інші письменники віддавали свої твори перед друком на пере-
гляд Єфремову, а потім виправляли їх за його вказівками. В такий
спосіб, як зазначив іронічно Ахматов, СБУ поруч з советською
цензурою запровадила власну, завданням якої було очищати пись-
менство від усяких рис комунізму і послідовно наповнювати його
націоналістичними ідеалами. Не зайвим буде також зазначити, що
видавництва, які були під впливом СБУ, охоче видавали твори єв-
ропейської літератури в українському перекладі. Наприклад видав-
ництво „Слово” видало „Лана Тадеуша” Міцкевича в українському
перекладі Максима Рильського.

7. Українська Автокефальна Православна Церква у визвольному русі

Самостійницька акція, що її провадила СБУ, захопила також і релігійне життя. Зроблено висновок, що церква повинна відіграти велику культурну роль в українському житті, як це бувало не раз за давніх часів. Створено отже особливу церковну групу СБУ з Володимиром Чехівським на чолі.

Як відомо, по революції 1917 р., в Україні розпочався інтенсивний церковний рух, що поставив собі за завдання вилінувати церковне і релігійне життя з-під юрисдикції московського патріарха і відродити самостійність київської метрополії. Перші заходи у справі організації Української Автокефальної Православної Церкви пороблено у першій половині 1917 року. Тоді саме утворилась у Києві досить численна група православного духовенства на чолі з священником Василем Липківським, що поставила собі за мету реорганізувати церкву відповідно до давніх традицій київської метрополії і до сучасної політичної ситуації.

Передбачали дві можливості: перша, що українське відродження захопить увесь дотогочасний церковний апарат, який мусів би з усією ієрархією увійти до української церкви, визволившись - очевидно - з-під російських впливів. Проте, ця можливість відпала через фанатичний опір вищого духовенства в Україні, здебільша російського походження, яке стояло за дальшу єдність з московським патріархатом і боролось проти намагань української церкви позбутися цієї єдності. Отже, залишалась друга можливість, а саме відмежуватись від російського духівництва й створити Українську Автокефальну Православну Церкву, як організацію цілком нову, зі старими історичними національними традиціями. Так постав у Києві організаційний комітет - Головна Церковна Рада - яка в 1918 році опрацьовувала проєкт церковного статуту. На підставі цього ж статуту, з допомогою уряду УНР, утворено Синод, і до його складу увійшло кількох єпископів старої російської церкви, в тому числі й пізніший православний Митрополит Польщі Діонісій. Громадянська війна, що охопила майже всю Україну, стала на перешкоді дальшій організації і розвитку Української Автокефальної Православної Церкви. 1920 р., після окупації України больше-

виками, УАПЦ опинилась у новій політичній ситуації.

Заведене в Україні советське законодавство оголосило всі релігійні установи за цілком приватні. Перед УАПЦ отже стояв тільки один шлях: використати обмежені можливості свого існування, як приватної організації, що не тільки не має ніякої допомоги від держави, а навпаки має від неї перешкоди і переслідування. Проте, не дивлячись на це все, вплив УАПЦ на людиність усе поширювався. Цьому сприяло те, що в Церкві активізувалися чималі групи інтелігенції, що їх советська влада виєлювала з громадського й політичного життя, і тим самим вони підносили рівень і культурне значення Церкви.

Головним і законодавчим органом УАПЦ були загальні збори делегатів усіх парафій і духовенства, тобто Всеукраїнський Собор, що відбувався двічі на рік: 1. жовтня, на свято Покрови, і 6. грудня, в день святого Миколи. Центральним виконавчим органом була Всеукраїнська Церковна Рада, що грала роллю Синоду з всеукраїнським митрополитом на чолі. При єпископах існували також Церковні Ради. Найнижчі осередки - це були парафіяльні ради з місцевими священиками у проводі. У Києві при митрополиті існувала вища школа теології, при кожному єпископі було кількох проповідників.

Після 1922 року розпочалася доба жвавішої церковної діяльності. Її великі осередки постали у Харкові, Полтаві, Одесі, Дніпропетровському, Чернігові, Херсоні, Миколаєві, Умані, Вінниці та в інших містах. Єпископи часто виїжджали на периферію, щоб підтримати живий зв'язок з масами віруючих. У Києві організовано спеціальну комісію для перекладів церковних книг українською мовою з грецької та старослав'янської, при чім у цій праці брали участь деякі члени Академії Наук. І духовенство і весь церковний апарат зберігали в своїй праці деяку конспірацію. На зборах і конференціях ніколи не писано протоколів, внутрішня кореспонденція завжди була законспірована. Робилось це все з огляду на різні підступи й провокації ГПУ. При кожній парафії, як це виявилось на процесі, існували різноманітні культурні і добродійні організації, хори, братства, господарські організації, угруповання християнської молоді і т.п. Всі ці організації вели живу діяльність, улаштовували реферати на актуальні теми,

організували школи для дітей. На підставі зібраного матеріалу прокуратура підкреслювала під час процесу, що УАПЦ була окремою "державою в державі", мала свої статuti, закони, засади, що були, цілком суперечні ідеям комунізму.

Керманичем церковної секції СБУ був, як уже зазначено, Володимир Чехівський. Із зізнань обвинувачених ніби виходило, що вже 1920 року члени тодішнього БУД-у доручали Чехівському керувати церковною акцією. На доручення також цієї організації Чехівський, що мав великі впливи на духовенство, провів прот. Липківського на становище всеукраїнського митрополита. Як казав обвинувачений Товкач, митрополит Липківський був такий популярний в Україні, що на його дивилися не лише, як на представника вищої церковної влади, але і як на людину, що репрезентує український визвольний рух. Та не зважаючи на те, митрополит Липківський відкидав усякі спроби втягнути його до політичної акції з огляду на своє становище у церковній ієрархії.

Хід процесу виявив взагалі велике значення УАПЦ в національному житті. Обвинувачений Микола Чехівський, на запит прокурора, чому він вступив до УАПЦ і став священиком, відповів, що зробив це для того, щоб служити українському народові, піднести його національну свідомість, щоб таким чином "хоч не ми, так наші діти і внуки побачили Україну, як вільну і незалежну". Викриття СБУ допомогло сов. владі знищити УАПЦ. Заарештовано визначних її представників, з митрополитом Липківським на чолі, а решті запропоновано прийняти постанову про самоліквідацію УАПЦ. Характеристично, що прокуратура двічі зверталась до Чехівського з запитом, чи він вважає за доцільне ліквідацію Церкви з приводу контрреволюційної діяльності духовенства. Перший раз Чехівський дав негативну відповідь, а потім, вдруге зазначив, що УАПЦ в політичному житті була знаряддям і складовою частиною СБУ. Можна припускати, що ця відповідь, яку Чехівський дав на другий день по першій, була наслідком закулісових впливів на Чехівського.

Чехівський зізнавав також, що СБУ поставила собі за мету скупчувати і єднати, за допомогою Церкви, незадоволену з советського устрою національно освідому людині. Цілі парадії склалися - як казав він - здебільшого з елементів ворожих

комунізму. Націоналістичні групи українського громадянства, зазнавши поразки в політичній боротьбі, прилучилися до Церкви. Обвинувачений Микола Чехівський, зізнав, що церковна група СВУ мала за завдання використати селянські маси, як активний чинник і повстання проти Советів.

Духовенство використовувало всілякі можливості, як зізнавав Чехівський, щоб ширити агітацію проти Советів. Коли советська влада збирала податки, то священники казали незадоволеним з цього приводу селянам: "Совети - це-ж ваша влада, ви самі їх хотіли, не допомагаючи УНР. Чого-ж тепер нарікаєте на податки, на реквізиції збіжжя, тощо ? Мовчки віддавайте все, будете їсти саму картоплю, а комуністи - хліб та булки".

Прокуратура намагалася під час процесу доказати, що: 1) Церкву засновано з політичною метою; 2) завданням її було поширювати антисоветську і антиросійську агітацію; 3) вона об'єднувала українські активні елементи, головнo колишніх військових, та висвячувала їх на священників у місцевостях, що мають стратегічне значення; 5) підготувляла кадри молоді для національної праці.

Підставою для цього були зізнання обвинувачених у передпроцесовому слідстві, що його провадило ГПУ. Наприклад, Бфремов казав, що пропаганда, яку провадила УАПЦ, мала на меті не тільки дискредитувати советську владу, але й підготувляти практично повстання. Із слів обвинуваченого Товкача виходило, що УАПЦ, у складі якої було багато петлюрівських старшин, повинна була виконати головну підготовчу працю до повстання селянства.

Проте, під час судового процесу, деякі обвинувачені ослабили вагу своїх попередніх зізнань. Так, Микола Чехівський на запит прокурора на суді, для чого взагалі засновано УАПЦ, відповів: -Щоб визволити український люд з релігійного погляду з-під панування російської славянської церкви. Володимир Чехівський на суді також відкидав тезу, ніби УАПЦ підготувляла повстання.

Цікаво, що під час допиту Чехівського прокуратура вела з ним широку дискусію на суто релігійні теми. Так, наприклад, Любченко, посилаючись на християнську засаду, яка наказує молитися за всіх і навіть за ворогів, запитав Чехівського, чи молився

він на підставі цієї засади і за царя Миколу II., на що Чехівський відповів: - Так, молився ... В іншому місці Любченко цитував довгі розділи з Маркса і Леніна про релігію, щоб доказати, ніби релігія служить буржуазії і капіталістам, допомагаючи їм визискувати пролетаріят. Отже, на думку прокурора і УАПЦ була також знаряддям капіталістів і буржуазії і хотіла реставрувати капіталізм в Україні. Чехівський у своїй дуже цікавій відповіді погоджувався, що релігія в капіталістичних країнах може служити за знаряддя буржуазії, але в Україні УАПЦ була осередком релігії визволення людини. На це знову реплікував прокурор, зазначаючи, що комуністична ідеологія не признає абстрактного розуміння "людини", вона признає в даному випадку лише класовий підхід, за яким людність ділиться на буржуазію і пролетаріят. А раз Чехівський говорить про релігію визволеної людини, то з його погляду релігія нівелює різницю між пролетаріяттом і буржуазією і тим самим допомагає буржуазії визискувати пролетаріят.

Діяльність УАПЦ - це був ніби кульмінаційний пункт у процесі СВУ. Цілком зрозуміло, бо советському урядові треба було за всяку ціну скомпромітувати УАПЦ, впливи якої ставали надто небезпечні для нього. Щоб досягнути це, вжито, як побачимо далі, чимало різних провокаційних заходів.

8. СВУ і Польща

Прокуратура в цьому процесі вживала всіх заходів, щоб доказати також, що СВУ і разом з нею увесь самостійницький рух в Україні перебував на службі "панської" Польщі. Прокурор Михайлик у своїй промові висловлювався, що СВУ покладала надії не лише на повстання, але й на допомогу інших держав. Звернено увагу головню на Польщу і на Німеччину, очікуючи, що одна або друга названа держава допоможе Україні в разі вибуху повстання проти советської влади. Але нарешті перемогла орієнтація на Польщу, яка ніби була прихильна до самої ідеї незалежності УНР. Крім того, від Польщі, як сусідньої держави, скоріше можна було очікувати реальної військової допомоги. Прокурор Михайлик хотів навіть доказати, що СВУ по суті змагала до федерації з "фашистською" Польщею. Цю тезу висував П. Любченко, доказуючи, що СВУ

була проти советського плану індустріалізації України, а за залишення попереднього аграрного характеру країни. А це робилося ніби для Польщі, бо її промисловість потребувала України не лише як консумента польських виробів, але як і джерела сировини. СБУ, як твердила прокуратура, хотіла продати Україну польському "фашизмові".

Особливо докладно зупинялася прокуратура на відносинах між урядом УНР на еміграції і Польщею, а також на договорі Петлюри з Польщею. Ця частина процесу робила враження, що суд розглядав не справу СБУ, а справу українських урядів за роки 1917-1921. І це тим цікавіше, що з усіх обвинувачених тільки Ніковський і трохи Чехівський брали участь у тих урядах. Видко советська влада мала план використати цей процес у протипольським напрямку. Зносинам СБУ з Польщею присвячено окреме засідання суду при зачинених дверях. Тому зрозуміло, що трудно говорити про зібраний у цій справі матеріял. На суді встановлено, що за весь час своєї діяльності Ђфремов вислав через польський консулят у Києві тільки одного листа до своїх політичних друзів на еміграції. На підставі цього прокуратура твердила, що польський уряд, особливо військова влада, підтримувала тісні зв'язки з СБУ. Другою підставою для цього був витяг із щоденника Ђфремова, де було сказано: "якщо взяти під увагу, що Оскілко допомагав Пілсудському і був за федерацією України з Польщею, то вбивство його як і вбивство Петлюри має симптоматичний характер". Третя підстава для цього, це було вже зацитоване твердження про залишення аграрного характеру України з користю для Польщі.

Дуже цікаво, що Ђфремов і інші обвинувачені не таїли свого ставлення до Польщі, зазначаючи водночас, що вони зовсім не змагали до підпорядкування України Польщі і не хотіли робити з неї "польської колонії". На запит прокурора, чи признає Ђфремов, що Петлюра і його прихильники боролися не за незалежну Україну а за підпорядкування її Польщі, Ђфремов відповів, що, на його думку, Петлюра боровся за визволення України, хоч і не всі методи, які застосовував Петлюра, були добрі.

Не маючи досить матеріялу, щоб доказати свою тезу, ніби СБУ була польською агентурою прокуратура намагалася брати докази ще з 1919 року. Тоді засновано, як вже ми зазначали "Братство Української Державности". Любченко виказував, що до цієї організації,

головою якої був Єфремов, належали і поляки з України, а саме Стемповський і Юзефський. З цього робив висновок, що як БУД, так і СБУ тримали тісний зв'язок з Польщею. Щоб ще зміцнити цю свою тезу, прокуратура використала зізнання Ніковського про організацію так званого рейду Тютюника і про участь в ньому польського штабу. Характеристично, що коли Єфремов і інші обвинувачені гідно відкидали закиди прокуратури, будьтоби СБУ служила польським інтересам, Ніковський у своїх зізнаннях часто йшов назустріч бажанням прокуратури. Звертає увагу той факт, що советська влада мала в своєму розпорядженні чималу кількість політичних документів, а також приватних листів визначних українських емігрантів. Прокуратура, наприклад, цитувала листи президента А. Лівницького до Головного Отамана Петлюри з року 1920 про ситуацію, яка склалася в Польщі у зв'язку з наступом советської армії і наближенням її під Варшаву. З усіх цих протипольських виступів прокуратури можна зробити висновок, що їй бажалось витворити враження, ніби український самостійницький рух - це польська інтрига, розрахована на ослаблення Советського Союзу, і що він не користується популярністю в Україні.

9. Елементи провокації у харківському процесі

Хід харківського процесу і виявлені під час нього деякі дрібниці дозволяють цілком обосновано твердити, що в цілій справі СБУ грала велику роль провокація. Досить сказати, що майже все обвинувачення спирається лише на зізнання обвинувачених перед слідчими ГПУ. Ніяких документальних даних за цілих 6 тижнів прокуратура не подала. Одна з головних тез обвинувачення, що СБУ і СУМ провадили терор істичну діяльність, спирається виключно на зізнання Павлушкова про розмови, що їх ніби провадив з ним Єфремов. Павлушков говорив, ніби Єфремов радив йому не вносити до програми СУМ пункту про терор, бо це небезпечно. Далі Єфремов говорив йому, що він не є прихильником терору, але в советських умовах доводиться стосувати терор, при чім його наслідки будуть позитивніші, коли його будуть вести проти чільніших членів советського уряду. Зазначив також Єфремов, що він за фізичне винищення комуністів, яких слід винищити не менше

мільйона.

На підставі цього зізнання Павлушкова, прокуратура сформулювала тезу про впливи Єфремова на молодь в тім напрямку, щоб вона розвинула терористичну діяльність і зорганізувала низку замахів на Сталіна, Ворошилова, Рикова та інших советських провідників. Якщо такі розмови Єфремова з Павлушковым і мали місце, то їх можна пояснити тільки тим, що це були розмови, викликані певним настроєм, певним поденервуванням, внаслідок важких умовин наукової праці і безупинного цькування комуністичної преси. Підтвердження цього здогаду можни найти в зізнаннях самого Єфремова. На запити прокурора Михайлика, чи провадив Єфремов розмови про стосування терору, Єфремов відповів: "Настрої - це річ залежна від того чи іншого стану нервів. Звичайно, іноді під впливом зворушення скажеш таке, що коли потім цілком спокійно продумаєш, так уже не скажеш. Але, щоб у мене були якісь певні терористичні наміри, цього не було".

Такий же характер мають "докази" повстанчої діяльності Єфремова, який, за тезою обвинувачення мав керувати повстанським рухом в Україні. Обвинувачення і тут спиралося головним чином на зізнанні Павлушкова.

Теза обвинувачення про контрреволюційну діяльність УАПЦ спирається на зізнаннях двох свідків Мороза і Потієнка, які брали активну участь в церковній діяльності. Мороз зазначив, що, по суті, він атеїст, але брав участь в церковному житті виключно з політичних мотивів, бо в УАПЦ скупчувались протисовєтські і самостійницькі елементи. Далі, він говорив, що митрополит Липківський цілком стояв на плятформі концепції УНР. Цієї концепції трималося і все українське духовенство. У цих зізнаннях Мороза не можна не вбачати провокації, виходячи хоч би з того, що на доказ контрреволюційности УАПЦ Мороз вказував на урочисте привітання головного Отамана Петлюри 1920 року у Софійському соборі, бо саме тоді Мороз був головою Всеукраїнської Церковної Ради, отже, повинен би відповідати за це. Тимчасом виступав у процесі як свідок, тоді, як Чехівського за це саме обвинувачено.

Мимохіть виринає здогад, що советська влада впроваджувала до різних церковних осередків своїх агентів, які мусіли про все інформувати її. Можливо, що при помочі своїх агентів-провока-

рів советська влада надавала певний характер діяльності окремих церковних осередків, щоб в той спосіб підготувати ґрунт для пізніших репресій. Наприклад, голова Всеукраїнської Церковної Ради Мороз, як виказав цей хід процесу працював у тісному зв'язку з ГПУ, з чим він навіть не таївся. Підтверджує також факт, що коли викрили СВУ та арештували значну кількість українців (у самому Києві з липня по вересень 1929 року заарештовано щось з 600 осіб) советська влада зліквідувала УАПЦ.

Дуже характеристичні щодо елементів провокації зізнання обвинувачених Ніковського і Павлушкова. Центральний пункт зізнань Ніковського – це його зізнання про інструкції, що він їх ніби одержав перед своїм виїздом в Україну від Головного Отамана й від спеціальної наради провідників української еміграції. Ця нарада ніби відбулася в Берліні і в ній були то брали участь Лотоцький, Шульгин, Смаль-Стоцький, Мазепа, Феденко, Дорошенко і Василько. Ця нарада ніби доручила Ніковському утворити в Україні Спілку Визволення України і розпочинати відповідну акцію. Тим часом всі згадані особи, за винятком померлого вже Василька, помістили в українській пресі спростування, рішуче заявляючи, що не тільки не брали участі в якій-небудь "наradі" з Ніковським, але й представляючи докази, що дехто з них, як, наприклад, Лотоцький, зовсім не був у Берліні. А якщо взяти під увагу різноманітність політичних напрямків, що їх репрезентували учасники цієї "наради", то покликуватись на таку "нараду" можна було справді хіба тільки з провокаційних мотивів. А вже Дмитро Дорошенко – це один з найближчих співпрацівників колишнього гетьмана П. Скоропадського, І. Мазепа і П. Феденко – це соціал-демократи, а решта тримається концепції УНР. Отже важко припустити, щоб такі різноманітні політичні елементи могли дати Ніковському узгоднену інструкцію в справі протисоветської акції.

Є ще один дуже цікавий під цим поглядом момент цього процесу, а саме лист Левка Чикаленка, ніби висланий до Єфремова 1926 року. Єфремов зізнав, що такого листа він одержав і що в цьому листі Чикаленко, покликує вже на нараду, яка відбулася при участі Лівницького, Шульгина, Мацієвича, Лотоцького, Мазепа, Феденка, й Чикаленка у Празі, давав повні інструкції

розпочинати протисовєтську акцію в Україні. Тимчасом Чикаленко також якнайрішучіше прилюдно заявив, що цього листа він не надсилав. На суді не устійнили, в який спосіб Єфремов його дістав, хоч цього й домагався у своїй заяві у пресі Чикаленко. Отже виходить логічно, що цього листа підробило ГПУ і в якийсь спосіб вручило Єфремову, щоб спровокувати його.

Цікаво також піддати деякій аналізі зізнання обвинувачених, складені у слідстві, що його вело ГПУ. Під час допиту обвинуваченого Любченко, щоб доказати його вину, відчитав його зізнання, бо говорять вони про щось зовсім інше, ніж він казав; зрештою записано їх російською мовою, в той час, коли він ніколи російською мовою не зізнавав. По цій заяві Карповича наступила констернація, і суд оголосив перерву, щоб з'ясувати цю справу. По перерві Любченко заявив, що прочитані зізнання підписав Карпович, що Карпович зізнавав українською мовою, а записували їх російською мовою, після чого їх дали Карповичеві до підпису. Але Карпович стояв рішуче на тому, що зміст записаного не відповідає змістові його зізнань. Аналогічний випадок трапився під час допиту обвинуваченого Кривенюка, який заперечив твердженню прокурора, немов він, Кривенюк, був поінформований про всю діяльність СБУ, її програми і статuti. Коли ж на підтвердження обвинувачення прокурор прочитав зізнання Кривенюка на судовому слідстві, той заявив, що у слідстві читали йому зізнання інших обвинувачених, отже під впливом цього і під впливом довгої розмови зі слідчим він припускав, що і він належав до СБУ. З того ніби виходить, що Кривенюк щойно у в'язниці довідався при переслуханні про свою приналежність до СБУ та про її існування. Дуже багатомовні під цим оглядом факти, виявлені під час судового процесу, щодо обвинуваченого Болозовича. Зізнав він на суді, що два роки перед процесом його заслали на Соловки, і звідтіл привели на процес. На запит прокурора, за що саме його заслали, Болозович відповів, що він би був дуже вдячний представникам влади, якщо б вони це йому з'ясували, бо ГПУ ніякої конкретної його провини не встановило. Тоді прокурор покликався на зізнання Павлушкова, ніби Болозович був членом СБУ і як такого його знав Павлушков. На це Болозович заявив, що він Павлушкова вперше у своєму житті побачив на процесі. Цікаво також і те, що Дурду-

кіївський у слідстві ніби заявив, що Болозович брав участь у повстанчому русі. Тимчасом на розправі Дурдуківський заявив, що чимало місць зі своїх зізнань у слідстві він вважає фальшивими.

Чимало з обвинувачених зізнало на суді, що лише після свого арештування довідалися в ГПУ, що вони є членами СВУ, а також, які завдання має ця організація. Більшість зізнань обвинувачених у слідстві записували слідчі ГПУ російською мовою, а обвинувачені лише потім підписували їх. В такий спосіб не було важко надати цим зізнанням потрібного советській владі характеру. До речі, тут можна згадати про ревелюційний лист студента Українського Педагогічного Інституту у Празі Василя Михайличука, поміщений в українській пресі. В цьому листі автор, що перебував декілька років в сов. Україні, наводить цілу низку конкретних даних провокаційної діяльності ГПУ серед української молоді. Цього листа Михайличук оголосив після того, як почався харківський процес, щоб звернути увагу на його провокаційне підложжя.

Характеристична також у цьому процесі була й позиція оборонців підсудних. Ці оборонці, члени т.зв. "колегії оборонців", увесь час на розправі заявляли, що вони не ведуть оборони згідно з засадами буржуазного права. Оборонець Ривлін зазначував, що поміж прокуратурою і оборонцями нема і не може бути принципової різниці, оскільки і оборона і прокуратура це голос советського громадянства. Для оборони всі обвинувачені – це вороги. Хто сидить на лаві підсудних? – патетично запитував Ривлін. "Вороги, – каже прокуратура, вороги – каже суд, вороги кажемо й ми, бо інакше не можемо назвати людей, які хотіли повалити советський устрій". Отже, обвинувачені були цілком позбавлені навіть оборони.

ІО. Присуд

І7. квітня І930 року закінчились судові докази і промови сторін. Суд вийшов на нараду, щоб вирішити присуд. Ця нарада тягнулася дві доби і лише увечорі І9. квітня оголошено присуд. Із обвинувачених – Єфремова, Володимира Чехівського, Дурдуківсь-

ного, Гермайзе, Ніковського, Старицьку-Черняхівську, Гребенецького, Черняхівського, Ганцова, Павлушкова, Барбара, Удовенка і Підгаєцького засудили на кару смерти, але "з уваги на політичну і господарську могутність советської республіки та з уваги на каяття обвинувачених" суд признав за можливе замінити цю кару на в'язницю від 8 до 10 літ і на позбавлення громадських прав після виходу на волю, від 2 до 5 років. Решту обвинувачених засудили на кару в'язниці від 2 до 5 років, при чім 9 обвинувачених отримали умовний присуд; 11 обвинувачених засуджено також на депортацію з України, - після відбуття кари.

Цей присуд можна розглядати з двох сторін : Якщо мати на увазі щоденну судову практику советських судів, які засуджують на смерть за найменший спротив владі, то безумовно, присуд цей легкий. Це можна пояснити тим, як казав оборонець Ратнер, що харківський процес притягнув увагу цілого світу, отже, нецільно було б засуджувати на смерть чільних українських учених, бо це занадто демаскувало б советську національну політику.

Якщо ж дивитися на цей присуд з погляду правних норм прийнятих у всьому цивілізованому світі, то безумовно слід його віднести до дуже суворих і до дуже неузасаднених. Адже для більшості обвинувачених, людей старшого віку, присудження кари довгої в'язниці було рівнозначне з досмертною в'язницею.

Політичне значення цього процесу полягає в тому, що він впродовж 6-ти тижнів виявляв, як советська влада поборює національний розвиток України. Тому цей процес зробив велике враження на українському населенню, так в советській Україні, як і за кордоном. Особливе значення мав цей процес для формування політичних настроїв серед української людности в Західній Україні, що була тоді під Польщею. Під його впливом помітні були гострі зміни у підході українців - вони стали різко на протисоветських позиціях. Як доказ на це, можуть послужити численні резолюції протесту прийняті по різних місцевостях в Галичині, на Волині, Поліссі, та оголошені в українській пресі.

НОВІ ФОРМИ УКРАЇНСЬКОЇ ОПОЗИЦІЇ І ПРИЧИНИ ВАГАНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Друга світова війна витворила цілком нову ситуацію на українських землях. Абстрагуючи від величезних знищень і людських жертв постали нові фактори, які вплинули на формування політичних настроїв широких мас населення України і на загальну ревізію витворених впродовж тридцятилітнього існування советської системи понять. Першим і може найважливішим фактором, що мав величезний вплив на формування нової української опозиції, було прилучення західноукраїнських земель до УССР. Галичина, західня Волинь, Буковина, Закарпаття і українська частина Басарабії увійшли до складу УССР і тим самим український елемент в системі советської федерації вийшов з другої світової війни значно зміцнений. Було б перебільшенням говорити про реалізацію засади соборности України, як це часто підкреслює советська публіцистика, використовуючи цей аргумент для більшої ефективності пропаганди в українських колах. Не слід забувати, що цілий ряд етнічно-українських земель, як, наприклад, Лемківщина і Холмщина на заході України, південні округи Курщини, Вороніжчини тощо досі не увійшли до складу української советської держави. Не дивлячись на прилучення західноукраїнських земель з 8 000 000 населенням, що має глибоку традицію визвольної боротьби і високий рівень національної свідомості, не могло, розуміється, залишитися без впливу на загальний розвиток післявоєнних подій в УССР і стало джерелом нових імпульсів для активніших груп українського народу.

Другим фактором, що вплинув на українську динаміку, було відновлення безпосереднього зв'язку з Заходом. Воєнні події кинули сотні тисяч українських вояків на Захід, а довголітня окупація балканських країн, Австрії і Німеччини відкрила якби нові обрії перед тою частиною українців, які до вибуху другої світової війни впродовж довгих років знаходилися в цілковитій ізоляції від Заходу. Значення цього факту, який мав вплив на формування нового психологічного наставлення і серед інших народів ССР, треба брати під увагу при об'єктивній аналізі

нових опозиційних настроїв, що поволі охопили не тільки середню масу населення, але також щонайменше певну частину провідних груп партійної і державної бюрократії СРСР.

В цих обставинах національно-опозиційні групи не могли обмежитись до ізольованої гуртковщини і спорадичних проявів опозиційної акції, як це мало місце в невеликих чисельно законспірованих і побудованих на елітарній засаді гуртках і групах епохи 20-их чи 30-их років. Вже сама війна, в котрій брали участь величезні маси вояцтва, витворювала психологічні передумовини для масових опозиційних акцій. На цьому тлі постав уже під час воєнних дій в обставинах німецької окупації масовий партизанський рух, який витворив УПА, - керівний, організаційний осередок українського спротиву спочатку проти німецької, а потім проти советської займанщини.

Історія українського повстанського руху під час і після війни ще не підсумована. Ще нема всієї документації цих збройних зусиль активної частини українського народу до відновлення національної соборности і до створення власної держави. Однак, головні етапи української повстанської акції, що досягли свого кульмінаційного пункту в 1947 році й була частинно зліквідована ціною значних мілітарних зусиль СРСР в 1950-51 роках є вже відомі. Перш усього важливим для загальної характеристики цього повстанчого руху є ствердження факту, що УПА в своїх організаційних початках заснована була в суміжних районах Галичини, Волині і в дальшому поширила свій операційний терен на цілу майже західню Україну, на Київщину і на Поділля. Окремі рейди цієї повстанчої організації захоплювали також частини Лівобережжя. Другою важною обставиною є те, що ізольовані повстанські групи в різних областях України нав'язували сталий зв'язок з головною командою УПА. Наскільки рух цей був сильний видно з двох явищ. Советські військові чинники протиставились висланню регулярних частин советської армії для воєнних дій проти відділів УПА, мотивуючи це деморалізуючим впливом і частю дезерцією советських вояків. В 1947 році, коли Українська Повстанча Армія з порівнюючи великим успіхом була зорганізована в західних районах УРСР, що межують з Польщею і Чехословаччиною, тодішній командуючий т.зв. Прикарпатського Воєнного Округа, ген.-полк. Га-

лицький, заключив з доручення генерального штабу ССРСР спеціальну військову конвенцію з командуванням польської і чехословацької армії. На підставі цієї конвенції узгоднена була т.зв. пацифікаційна акція цих трьох держав проти відділів УПА. В рамках цієї конвенції створені були в ССРСР, Чехословаччині і Польщі т.зв. оперативні бригади для поборювання українського партизанського руху. Головна команда цих спеціальних бригад по со-ветському боці знаходилась до 1952 року в Стрию. Отже, і в цьому випадку советське військове командування противилось висиланню регулярних частин проти УПА і створило спеціальні бригади, що рекрутувались з військ т.зв. Державної Безпеки (раніше НКВД). Таким чином революційна акція українських повстанців впродовж кількох років після другої світової війни становила поважну проблему не тільки для ССРСР, але також для сателітних республік.

Десь коло 1950 року, коли найбільші огнища українського повстанського руху були зліквідовані і нові умови змушували до зміни тактики, організаційне ядро української повстанської організації перейшло на шлях конспіративної боротьби і таким чином витворена була нова форма спротиву. Ілюстрацією цього нового стану речей була в останньому часі голосна справа ліквідації органами советської Безпеки законспірованої Організації Українських Націоналістів, на чолі якої стояв відомий революційний діяч В. Охримович. Справа ця остільки була знаменною, що сам Охримович вернувся на українські землі після кількох років еміграції 1949 року, себто в переломовій хвилі повстанчої акції, коли треба було реорганізувати рух спротиву і достосувати його до нових обставин. Офіційний советський комунікат про справу Охримовича був виданий в кінці 1953 року і на підставі цього документу можна б встановити дві досить важливі подробиці цієї справи. По перше разом з Охримовичем було арештовано певну кількість співпрацівників, при чім урядове советське звідомлення не уважало за можливе, з тактичних міркувань, подати точну кількість арештованих разом з Охримовичем членів підземної української організації, ані їх прізвищ. Як відомо, Охримович, як правдоподібно й інші його співтовариші були засуджені на смерть, і вирок був виконаний у Києві в грудні 1953 р. Подруге, як вини-

кас з цього урядового повідомлення і з інших джерел, група Охримовича була зліквідована в 1953 році, хоч точної дати цієї ліквідації не встановлено. Таким чином Охримович провадив свою революційну працю впродовж 4-ох років, що вказує на те, що рух спротиву відповідав бажанням населення і що організація спротиву, до якої належав, мала глибокі коріння як також організаційні й технічні можливості. Ця остання обставина кидає особливе світло на загальний стан психологічної настанови народніх мас. Українська повстанська акція була і є тільки одною стороною опозиційного руху на українських землях.

Іншим шляхом пішли опозиційні елементи, що свій ідеологічний родовід провадять від традиційної опозиції "боротьбістів".

В 1947 році в Києві ніби викрита була опозиційна група членів КП(б)У, яка стояла на становищі державної самостійності УССР. У зв'язку з цією справою згадати можна пресову кампанію, яку підняли советські газети в Україні проти націоналістичного "ухилу" деяких українських комуністів. Між іншим в "Радянській Україні" з вересня 1947 року, як і в інших советських виданнях, як наприклад, у "Літературній газеті", спеціально гостро заатаковано було українського літератора Гліба Лазаревського, якого твори були вже видані після війни у Києві. Закиди і обвинувачення Лазаревського, що в давніших часах був досить близьким співробітником М.Скрипника, спрваджувались до того, що він у завуальованій формі ширить в своїх творах опозиційну концепцію старих боротьбістів, так небезпечну для моральної стійкості українських комуністів. Певним барометром внутрішньої ферментації серед українських комуністів являється також і справа відомого советського українського поета Володимира Сосюри, якого вірш "Любіть Україну", написаний і видрукований ще давніше, викликав цілий ряд незвичайно гострих нападів і обвинувачень поета в націоналізмі. Зрештою, цікавим епізодом цієї нагінки на націоналістичні настрої серед українських комуністів, була справа Олександра Корнійчука і його дружини польки Ванди Васілевської, як також композитора Данкевича, до опери якого "Богдан Хмельницький" Корнійчук і Васілевська написали лібретто. Московська "Правда" займалася кілька разів справою націоналістичного ухилу як в композиції, так і в лібретто цієї опе-

ри. Самі по собі ці обвинувачення не заслуговували б на увагу з огляду на те, що Корнійчук в ніякому разі не може бути віднесений до опозиційних елементів в КПУ. Він зв'язав всю свою творчість, як і політичну кар'єру з советською системою настільки міцно, що не має жодних підстав припускати, що Корнійчук, чи подібні йому письменники УССР, як Тичина чи згадуваний вище Сосюра були в стані завернути з шляху советського сервілізму і далеко посуненої лояльності до ССРСР на шлях якої небудь опозиції. А тим не менше ці власне епізоди характерні тим, що являються показником настроїв в українській партійній і непартійній масі. Вірш Сосюри був нап'ятований як шкідливий власне тому, що любов до України і сам заклик любити Україну може викликати небезпечні для советської імперіялістичної ідеології почуття і ремінісценції, особливо серед молодшої української генерації. А від цих ремінісценцій тільки один крок до розбудження політичних сумнівів і опозиційних настроїв серед партійних і непартійних громадян УССР. Не випадково ці советські напади на націоналістичний "ухил" серед українських комуністів посилювались особливо після виходу комуністичної Югославії з Комінформу у 1947 році. Реперкурсії югославської революції були занадто небезпечні для політичного стану в Україні і відкрили певну можливість регенерації української опозиції боротьбистського напрямку. Таким чином, крім національного українського спротиву, що знайшов свій драматичний вираз в масовій повстанській акції, а пізніше в підпільній Організації Українських Націоналістів, витворився в УССР ще інший опозиційний рух, який нав'язав до традиції давньої опозиційної групи боротьбистів. Оцінюючи ці опозиційні рухи в сучасній Україні не слід забувати тих величезних соціальних і психологічних змін, які виявились в післявоєнних роках в Україні. Може, найбільш суттєвою зміною є нова соціальна диференціація українського народу що була вже зарисувалася в 30-их роках після реалізації перших двох п'ятирічних планів індустріалізації України. В наслідок інтензивних метод індустріалізації, тоді вже зазначився вплив селянського населення до індустріальних осередків. Цей процес природньої українізації індустріального пролетаріату продовжувався також в післявоєнних роках аж до 1952 року. Робітництво,

як до тої пори було переважно російське, або зрусифіковане стало в наслідок цих соціально-демографічних перемін - в переважній більшості - українським. В зв'язку з цим змінився також характер міст, які з особливою силою піддавалися в давніших часах процесові русифікації. Такий величезний промисловий осередок, як, наприклад, Донбас, став українським, якщо брати під увагу національність робітників. Ця природня українізація робітничої верстви потягає за собою інші соціологічні процеси, які надають українській справі більш динамічного характеру. Відомою є теза про суспільну роль індустріального пролетаріату в органічному розвитку даної країни. Слабкість українського визвольного руху полягала власне в тім, що соціальною базою його від довшого часу була селянська маса і порівнюючи невелика верства української інтелігенції. Пасивність цієї селянської маси та її консерватизм, обмежували революційну динаміку українських визвольних рухів. Цю обставину, як ми вже зазначували в іншому місці нашої праці, використав Ленін, висуваючи у 1919 році концепцію союзу українських селян з російськими селянами і робітниками. В офіційній комуністичній термінології того часу українського пролетаріату не було. Процес індустріалізації в значній мірі змінив суспільну диференціацію України, і цей факт створення українського робітництва є найбільш знаменним явищем у суспільному житті України. Що правда, починаючи від відомої промови першого секретаря КПСС Хрущова на пленумі ЦК у вересні 1953 року, советський уряд запропонував відворотний процес переселення фахових робітників на ріллю. Безперечно ця акція побільшення сільськогосподарської площі вже забрала чимало робітників з індустріальних осередків до сільського господарства. Це однак не може змінити вже досягнутої природної українізації і робітничого стану на українських землях.

Таким чином, советська індустріалізація принесла з собою поширення соціальної бази українського визвольного руху. В цьому полягає глибока різниця між характером і методами визвольних груп 1920 - 1935 років і опозиційними рухами останніх часів.

З огляду на всі ці дозріваючі процеси соціального і політичного характеру, Кремль опинився перед новими завданнями і проблемами в Україні. Національна політика СРСР щодо України в після-

воєнних роках виявила певні вагання московського центру. Безпосередньо після прилучення західньоукраїнських земель до УССР партійний і державний провід совєтської імперії застосовував початково старі методи для поборювання українських опозиційних груп. В 1946-47 роках речником цієї давньої превентивно-репресивної політики в Україні став Каганович, що був виделегований до Києва на становище першого секретаря КП(б)У. В скорому часі однак показалося, що методи масових чисток в стилі Єжова, чи Постішева не досягають своєї цілі і викликають ще більші труднощі й дезорієнтацію в совєтському апараті в Україні. Тому Каганович був після кількомісячного перебування в Києві відкликаний назад до Москви і совєтська національна політика на українських землях стала трохи назверх лагіднішою з огляду на стан політичного напруження, що панував на західньоукраїнських землях. Ці вагання національної політики ССРСР тривають ще й тепер. Доказом того була промова Хрущова на вересневому пленумі ЦК партії 1953 року, в якій він заповідає переведення децентралізації в господарській ділянці. Одною з істотних причин певних вагань совєтської політики в Україні являється безперечно посилення українського елементу в партійних і державних органах УССР. Коли в 1938 році Хрущов був призначений першим секретарем КП(б)У в центральних установах партії і держави нараховувалося 65% росіян і тільки 35% українців. Це процентове відношення українського і російського елементу у 1938 році було значно кориснішим для українців, як в 1920 році, коли в цілому КП(б)У було тільки коло 18% українців, а в провідному совєтському і партійному апараті процент українців не перебільшував 12%. В процесі індустріалізації України процентовий уділ українського елементу зростав і в 1953 році в ЦК КП(б)У нараховувалось вже 62% українців і 38% комуністів неукраїнської народності. Такий самий процес посилення українського елементу можна зауважити і на провідних партійних і державних становищах на провінції. Так, напр. на початку 1954 року серед секретарів Обкомів - було 72% українців, а тільки 28% росіян і інших.

Слід все ж таки додати, що, взявши пропорційно, в Україні комуністів є вдвічі менше, ніж в ССРСР в цілому. Згідно з даними XIX.3"їзду КП ССРСР в КПУ було 700 000 членів і кандидатів,

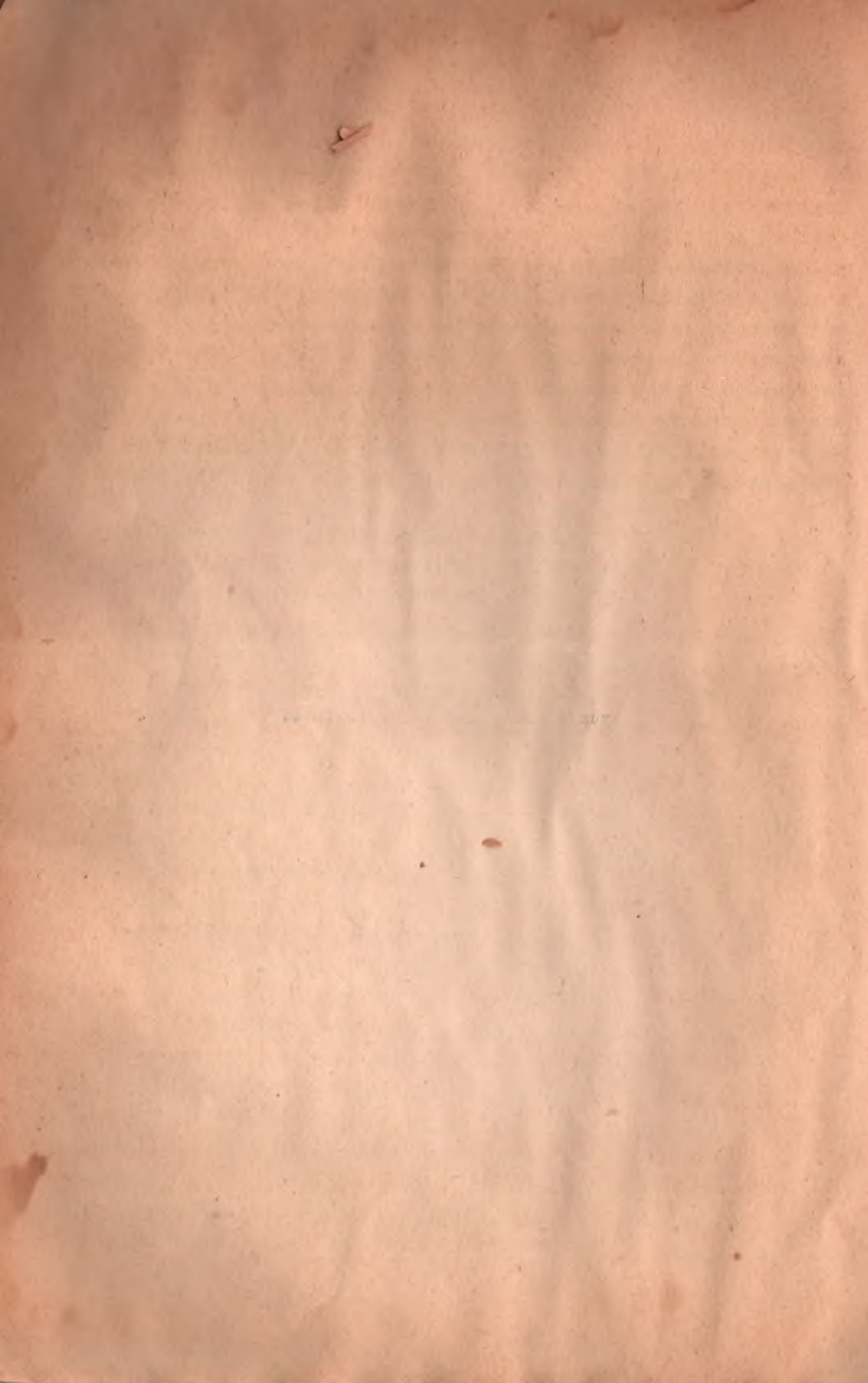
отже 11% всього складу КПСС, - тим часом, як щодо населення України складає 23% у відношенні до населення ССРСР. Дві третини уряду УССР є також українці, лише одна третина рекрутується з росіян і інших національностей. Ці дані свідчать про те, що в УССР витворилась советсько-українська провідна верства, з якою центральні інстанції партійного і державного проводу ССРСР змушені так, чи так рахуватися. Тим пояснюються і той факт, що після другої світової війни компетенція київського уряду в порівнанні зі станом у 30-их роках значно поширилась. На тлі зміцнення українського елементу в партійному і державному апараті і в зв'язку з певними міжнародними аспектами української справи (участь УССР в ООН) можуть поставати відосередні тенденції в цій новій провідній верстві УССР, а це потягає за собою цілий ряд консеквенцій в загальному, політичному і культурному розвитку України. Є ще і інші причини, які змушують союзний провід робити різного роду концесії на річ республіканського автономізму. Загроза атомної війни поставила перед ССРСР цілком нові проблеми стратегічного і господарчого характеру. В обставинах атомної війни, трудно буде затримати в єдиному центрі ССРСР всі нитки управління і командування збройними силами. Зв'язок між окремими частинами ССРСР і центром може бути на довгий час перерваний. Це може відбитися катастрофально в ділянці господарській. Всі заходи і реформи союзного проводу з їх децентралістичними тенденціями свідчать про те, що в ССРСР відбувається тепер відповідна підготовча реорганізація советського і партійного апарату на цей власне випадок. Поширення компетенцій автономічного правління УССР і зміцнення київського центру відповідає цим тенденціям. Є певні дані твердити, що ССРСР фактично вже є поділений на великі стратегічно-господарчі зони, які, у випадку вибуху III. світової війни, мали б своє автономне правління і свій оборонний потенціал. Вони могли б у цих умовах провадити воєнні дії навіть тоді, якщо сталого зв'язку з центральною владою не було б. По лінії цих реформ легко можна зрозуміти й ті зовнішні концесії, які ССРСР в останньому часі, під претекстом святкування т.зв. Переяславського "возз'єднання", зробив УССР. Тільки так можна зрозуміти, наприклад, прилучення Криму з його стратегічними базами в Севастополі до УССР. Це пояснює також і

ті вагання в советській національній політиці, що виявились особливо після смерті Сталіна. Платформа імперіялістичного централізму, яку Сталін розвинув до тої міри, що автономічні статuti договірних республік перестали мати реальне значення, поволі відсувається на дальший плян. Під знаком нових обставин вона піддається ревізії в напрямку поширення "республіканського" автономізму. Цей процес ще не є закінчений. Він може бути перерваний спротивом тієї частини советської бюрократії, яка залишилася вірною концепції Сталіна. Але цей процес може бути також і поглиблений внутрішньою опозицією в партії, а особливо в тих національних республіках, які, як ,наприклад Україна, мають вже певну традицію в боротьбі за свою самостійність.

M. Kovalevski

OPPOSITION MOVEMENTS IN THE UKRAINE
AND
THE NATIONAL POLICY OF THE USSR

In examining the national liberation movement of Ukrainians within the confines of the USSR, the author takes as his starting point the chief stages in the Ukrainian revolution of 1917. At that time, when Petrograd and Moscow became the main centers of Bolshevism (colored with internationalism), Kiev, the capital of the Ukraine, was the organizing center for the peoples of the former Russian Empire. The participants in the Ukrainian revolution opposed the universal concept of Communism with the idea of political independence and sovereignty for these peoples. Although the Red Army established Communist Soviet rule by force of arms, the Ukrainians of the twenties insisted on independence for the Ukraine and continue to do so today.

In his analysis of the national policy of the Bolsheviks, the author dwells on Lenin's ideas and points out the variance between revolutionary theory and the Bolsheviks' revolutionary practices. A result of this policy was the creation by the Bolsheviks in December 1919 of the Ukrainian SSR, which together with the Belorussian SSR and others, concluded Federation agreements with the RSFSR and renounced their sovereign rights.

The second important period in the national policy of the USSR was the so-called Ukrainianization of the state and Party organizations in the Ukraine as a means of Bolshevizing social and cultural life, of the full centralization of the state administrative apparatus of all branches of the national economy and even of church life, although the church was "separate" from the state.

To the extent that they could not be eliminated, signs of a national culture in the Ukrainian SSR were reduced to a minimum.

The author explains all the Bolsheviks' attempts to liquidate the national difference in the USSR as primarily the result of the Communist doctrine, which aims at complete centralization. For this, the paradoxical methods of Ukrainianization, Belorussification and Georgianization are used under the mask of "the right of the peoples to self-determination." Against the background of these characteristics of the nature of Communism in the national question, the author describes in detail the opposing national and Communist movements and their relation to the All-Union Communist Party Bolsheviks and the Ukrainian Communist Party Bolsheviks and their colonial policy in the Ukraine. The opposition's speeches against the All-Union Communist Party (Bolsheviks) had a great effect on the rulers in Moscow.

The task of solving the problem of Ukrainian opposition was given to the executive committee of the Comintern, as was the problem of the "nationalist" deviations in the Communist Party of the Western Ukraine and of its leader Maximovich. A special court of the Comintern condemned Shumsky and Maximovich. This led to the repression of other faithful members of the former "Borotba" group. Apart from considering opposition movements in the Communist Party of the Ukraine, the author throws much light on the ideology and history of the national organization "The Soviet for the Liberation of the Ukraine" on the basis of the stenographic report of the trial of 45 members in 1930. Among these 45 were numerous outstanding Ukrainian politicians, social workers and scholars such as Prof. S. Efremov, V. Chekhovsky, V. Durdukivsky, I. Geriaize, A. Nikovsky and L. Staritskaya-Chernyavskaya.

"Spilka Vyzvolenya Ukrainy" (the Society for the Liberation of the Ukraine) fought for the restoration of Ukrainian independence and the return of all democratic rights.

The Society for Liberation worked among the younger generation through the "Society of Ukrainian Youth" (SUM), which had groups in the universities and grammar schools in Kiev and the whole of the country. Both organizations were fighting for the development of the na-

tional culture and the preservation and strengthening of its ties with Europe.

In the last chapter, the author mentions the new forms of Ukrainian opposition and of the reason for the fluctuations in the national policy of the Soviet Union.

The annexation of the Western Ukrainian regions increased the influence of the West on the contemporary Soviet Ukraine. The Ukrainian Insurgent Army (UPA), whose struggle in the Western Ukraine has become a tradition, spread the idea of armed opposition throughout the country.

The Ukrainian element has increased its influence even in the Party. In the Ukraine a Soviet-Ukrainian Communist leading stratum has been formed - a bureaucracy on the basis of the which the USSR is widening the sphere of influence of the autonomous government of the Ukrainian SSR and altering the strategic economic zones in the case of a third world war.

M. Kovalevski

DIE OPPOSITIONELLEN BEWEGUNGEN IN DER UKRAINE UND DIE NATIONALITÄTEN-POLITIK DER UdSSR

Bei der Erforschung der nationalen Befreiungs-Bewegung der Ukrainer im Rahmen der UdSSR geht der Verfasser von den Haupt-Etap-
pen der Revolution von 1917 aus. Während Petrograd und Moskau Mittel-
punkte des international getarnten Bolschewismus geworden waren,
spielte Kiew, die Hauptstadt der Ukraine, die Rolle eines Sammel-
beckens für die Völker des ehemaligen Zarenreiches. Die Vorkämpfer
der ukrainischen Revolution stellten der universalen Konzeption des
russischen Kommunismus die Idee einer staatlichen Unabhängigkeit
und Souveränität der Völker gegenüber. Trotzdem die Rote Armee des
Sowjetregime in der Ukraine mit Waffengewalt eingeführt hatte,
kämpfen die Ukrainer seit den zwanziger Jahren bis heute für die
nationale und staatliche Selbständigkeit der Ukraine.

Bei der Analyse der Nationalitäten-Politik behandelt der Ver-
fasser die Leninsche These besonders eingehend, indem er auf den
krassen Widerspruch zwischen der revolutionären Theorie und der
Nachrevolutions-Praxis des Bolschewismus hinweist. Als Ergebnis
dieser Politik entstand die von den Bolschewiken gegründete Ukraini-
sche Sozialistische Sowjetrepublik (Dezember 1919), welche, gleich
der Weissruthenischen SSR, der Transkaukasischen SFSR u.a. mit der
RSFSR Bündnis-Verträge abschloss und auf ihre souveränen Rechte
"verzichtete".

Die zweite Eigentümlichkeit der Nationalitäten-Politik der UdSSR
bildete die sog. "Ukrainisierung" des staatlichen und des Partei-Appa-
rates der Ukraine als Mittel zur Bolschewisierung des sozialen und
des kulturellen Lebens und zur Zentralisierung des staatlichen Verwal-
tungsapparats auf allen Gebieten der Volkswirtschaft, sogar der Kir-
che, trotz Trennung von Staat und Kirche, in Moskau.

Äusserungen des ukrainischen nationalen Eigenlebens in der USSR
wurden, falls man sie nicht überhaupt liquidieren konnte, auf ein Mi-
nimum reduziert.

Der Verfasser erklärt alle Versuche der Bolschewiken, nationale Unterschiede innerhalb der UdSSR zu beseitigen, vor allen Dingen mit der kommunistischen Weltanschauung, deren Bestrebungen auf eine völlige Zentralisierung gerichtet sind. Dazu wird von einem so paradoxen Mittel, wie das einer "Ukrainisierung", einer "Weissruthenisierung" usw., als "Selbstbestimmungsrecht der Völker" getarnt, Gebrauch gemacht. Auf dem Hintergrunde dieser Kennzeichnung der Natur des Kommunismus innerhalb des Nationalitäten-Problems lässt der Verfasser das Gemälde oppositioneller nationaler und kommunistischer Bewegungen in bezug auf die bolschewistischen Parteien der UdSSR und USSR sowie von deren Kolonialpolitik in der Ukraine entstehen. Die oppositionellen Aktionen gegen die bolschewistische Partei der UdSSR machten auf die Regierungskreise in Moskau grossen Eindruck.

Das Urteil in Sachen der ukrainischen Opposition wurde gleichzeitig mit dem Fall der "nationalistischen Abweichung" und ihres Parteileiters Maximowitsch der Exekutive der Komintern überlassen. Das Sondergericht der Komintern verurteilte Schumsky und Maximowitsch und dieser Umstand wiederum hatte Repressalien anderen getreuen Mitgliedern der Borotbisten-Gruppe gegenüber zur Folge. Ausser den oppositionellen Strömungen innerhalb der ukrainischen kommunistischen Partei behandelt der Verfasser eingehend die Ideologie und die Geschichte der nationalen Organisation "Bund zur Befreiung der Ukraine" auf Grund eines Stenogramms des Prozesses vom 9 März bis 19 April 1930 gegen 45 Mitglieder dieser Organisation. Inmitten dieser 45 Mitglieder sassen zahlreiche hervorragende Vertreter des politischen, sozialen und kulturellen Lebens der Ukraine, wie z.B. Prof. S. Jefremow, W. Tschechowskij, W. Durdikiwskij, I. Germaise, A. Nikowskij, Frau Staritzkaja-Tschernjawschaja u.a. auf der Anklagebank. Der Bund zur Befreiung der Ukraine" kämpfte für eine Wiederherstellung der ukrainischen staatlichen Unabhängigkeit und der demokratischen Rechte der ukrainischen Bürger.

Zur Propagandaführung in Jugendkreisen bediente sich der "Bund zur Befreiung der Ukraine" des "Bundes der Ukrainischen Jugend" (SUM), welcher Jugendzellen auf den Hochschulen und den Höheren Lehranstalten in der ganzen Ukraine, besonders in Kiew, unterhielt.

Beide Organisationen kämpfen für die Entwicklung einer National-Kultur und für eine Festigung der angebahnten Beziehungen zu Europa.

Im letzten Kapitel seiner Arbeit behandelt der Verfasser die neuen Formen der ukrainischen Opposition und die Gründe des Zickzack-kurses der Nationalitäten-Politik der UdSSR.

Der Einfluss des Westens auf die moderne Sowjetukraine ist durch die Annexion der Westukraine stärker geworden. Die ukrainische aufständische Armee, (UPA), deren Kampftraditionen in den am rechten Dnjepr-Ufer gelegenen ukrainischen Gebieten weiterleben, wusste ihre Ideen über einen bewaffneten Widerstand über die ganze Ukraine zu verbreiten.

Auch innerhalb der Partei ist der ukrainische Einfluss gewachsen. In der Ukraine ist bereits eine eigene sowjet-ukrainische vermittelnde Führerschicht entstanden- die Bürokratie, mit deren Hilfe die UdSSR den Kompetenzbereich der autonomistischen Verwaltung erweiterte und Änderungen innerhalb der strategisch-wirtschaftlichen Zonen im Falle des Ausbruchs eines dritten Weltkrieges vornahm.

M. Kovalevski

LE MOUVEMENT D'OPPOSITION UKRAINIEN ET LA POLITIQUE NATIONALE DE L'URSS

En analysant le mouvement national de libération des Ukrainiens sur le territoire de l'URSS l'auteur prend comme point de départ les étapes les plus importantes de la révolution de 1917. Tandis que Pétrograd et Moscou devinrent les centres du bolchévisme camouflé par l'internationalisme, Kiev, la capitale de l'Ukraine, joua le rôle de centre organisateur des peuples de l'ancien Empire Russe. Les combattants ukrainiens de la révolution opposèrent à la conception universelle du communisme russe, l'idée de l'indépendance des Etats et de leur souveraineté. Quoi que l'Armée Rouge, à l'aide des armes ait introduit le régime soviétique en Ukraine, les Ukrainiens depuis 1920 jusqu'à nos jours luttent pour l'indépendance nationale et politique de l'Ukraine.

En analysant la politique nationale des Bolchéviques l'auteur s'occupe surtout de la thèse de Lénine en indiquant la divergence extrême entre la théorie révolutionnaire et la pratique post-révolutionnaire du bolchévisme. Le résultat de cette politique fut la création de la République Socialiste Soviétique Ukrainienne par les Bolchéviques (décembre 1919) qui pareillement à la RSS Biélorussienne, à la RSFS Transcaucasienne et aux autres a conclu avec la RSFSR des "contrats fédératifs" et a renoncé à ses droits souverains.

La seconde période de la politique nationale de l'URSS fut la soi-disant "ukrainisation" de l'appareil de l'Etat et du Parti ukrainien en tant que moyens de bolchévisation de la vie sociale et culturelle, d'une centralisation totale de l'appareil étatique et administratif et même de la vie ecclésiastique à Moscou, quoique celle-ci fut "séparée" de l'Etat.

Les manifestations de la vie nationale ukrainienne en URSS furent réduites à un minimum, lorsqu'il ne fut pas possible de les liquider entièrement.

L'auteur explique tous les essais des Bolchéviques de liquider les différences nationales en URSS, en premier lieu par la mentalité bolchévique, qui tâche de centraliser toute chose. Pour cette raison

les Bolchéviques se servent d'un moyen paradoxal tel que "l'ukrainisation", la "biélorussification", etc. masqué par le slogan "du droit des peuples de disposer d'eux mêmes", A côté de ce caractère spécifique de la nature du communisme dans le problème national, l'auteur laisse se dessiner les mouvements nationaux et communistes contre les partis communistes de l' URSS et de la RSSU et leur politique coloniale en Ukraine. L'action d'opposition contre le Parti en URSS fit une grande impression sur les cercles dirigeants à Moscou.

La décision de l'affaire concernant l'opposition ukrainienne fut transférée à l'exécutif du Komintern simultanément avec le cas de la "dérivation nationaliste" du parti communiste de l' Ukraine Occidentale et de son leader Maksimovich. Le tribunal spécial du Komintern condamna Choumski et Maksimovich, fait qui conduisit aux répressions contre les autres membres fidèles du groupe des "Borotbistes". En dehors des mouvements d'opposition dans le parti communiste ukrainien, l'auteur étudie méticuleusement l'idéologie et l'histoire de l'organisation nationale de "l'Union de la libération de l'Ukraine" en se basant sur le rapport sténographique du procès verbal des 45 membres qui eut lieu du 9 mars au 19 avril 1930. Parmi ces 45 membres sur le banc des accusés se trouvaient des nombreux fonctionnaires politiques de la vie sociale et des savants tels que le prof. S. Iéfrémov, V. Tchékhovski, V. Dourdoukivski, I. Guermaisé, A. Nikovaki, M-me Staritski-Tcherniavski etc.

"L'Union pour la libération de l'Ukraine" luttait pour recouvrer l'indépendance de l'Etat ukrainien et tous les droits démocratiques des citoyens ukrainiens.

"L'Union pour la libération de l'Ukraine" travaillait parmi la jeunesse avec l'aide de "L'Union de la jeunesse ukrainienne" (SUM) ayant ses cercles dans les Universités et dans les écoles supérieures de Kiev et dans l'Ukraine entière.

Ces deux organisations luttaient pour le développement d'une culture nationale et pour garder et affermir ses rapports avec l'Europe.

Dans le dernier chapitre l'auteur parle des nouvelles formes d'opposition et des raisons des fluctuations de la politique nationale de l'URSS.

L'incorporation des régions occidentales ukrainiennes afferme l'influence de l'Ouest sur l'Ukraine soviétique contemporaine. L'armée d'insurrection ukrainienne (UPA) dont les traditions de lutte sont gardées dans l'Ukraine de la rive droite du Dniépr a propagé ses idées de résistance armée à travers toute l'Ukraine.

Les éléments ukrainiens ont également augmenté leur influence dans le Parti. En Ukraine s'est formé une couche intermédiaire dirigeante formée d'éléments ukrainiens-soviétiques - la bureaucratie avec l'aide de laquelle l'URSS élargit la compétence de la direction autonomiste de la RSSU et transforme les zones stratégiques et économiques au cas où la troisième guerre mondiale éclatait.

Праці, що їх видає Інститут є вільним висловом авторських поглядів і висновків, що не завжди є тотожні з поглядами чи висновками Видавничої Колегії.